

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1867

KÜLÖNLENYOMAT

1. SZÁM

Szegedi László

A RENDSZEREZÉS ÉS A MEGHATÁROZÁS LEHETŐSÉGEI A CÍMERTANBAN

Bizonyára az olvasóval is megesett már, hogy egy épületi homlokzaton látható vagy egyszerűen csak a szemei elé kerülő címerről szeretne tudni, hogy milyen intézményhez, családhoz, testülethez tartozik. A kérdés a heraldika egyik legbonyolultabb, legfontosabb és ez idáig megoldatlan feladata. A széleskörű történeti, heraldikai, genealógiai, helytörténeti stb. ismeretek nélkül végzett címerhatározási kísérlet csaknem reménytelen feladat elé állítja a kutatót, a keresett címer intézményhez, családhoz, testülethez, korhoz kapcsolásának esélye szinte a véletlen függvénye, a hatalmas címertani szakirodalom áttanulmányozását igényli. Ezért a címerek meghatározásának bonyolult feladatára ez idáig szinte csak a szakemberek vállalkozhattak sikerrel. Ésszerűnek látszik ezért egy olyan címerhatározói kulcs megszerkesztése, mely által — bizonyos címerhatározási szabályok megalkotása révén — a címerek eredete, előfordulási helyeik környezetünkben és az írott forrásokban, intézményekhez, családokhoz tartozásuk, stb., valamint koruk (az adományozás éve) könnyen megállapítható.

A problematika sikeres megoldása nagy történeti haszonnal kecsegtet, a címerek ugyanis gyakran nyújtanak segítséget a régészet, a történettudomány, a szfragisztika, a numizmatika, a genealógia, a művészettörténet, a kodikológia stb. számára egy-egy adott épületrész, a kódex korának, rétegeinek és tulajdonosainak, a pecsét korának stb. meghatározásában is. A problematika tehát kronológiai és chorológiai kérdésekkel kapcsolatos, valamint egy ennél még jelentősebb elméleti megfontolással.

Ahhoz ugyanis, hogy a címereket meg tudjuk határozni és képesek legyünk osztályozni azokat, szabályokra van szükség. A kérdés tehát ezen a ponton az, miként lehet a heraldika *de facto* természettudomány, miként lesz képes empirikus módon vizsgálni tárgyát? A címertan mai metodológiai apparátusát látva, a válasz az, hogy semmiképp. Ezért elsősorban modern természettudományos módszerre van szükség, s e tekintetben az élettan lehet a legjobb minta.

Ha egy ismeretlen objektumot egy biológus képez le, a következő algoritmust használja: 1. *descriptio* (leírás; a taxon jellemzése), 2. *nomenklátúra* (nevezéktan; a taxonómiai bélyegek szaknyelvi definiálása), 3. *diagnózis* (a leírásból kiemelt legszembetűnőbb jellemző sajátságok összegzése, a legközelebbi rokonoktól eltérő bélyegek kiemelése; eredménye a *nódum* vagy a *taxon*), 4. *determináció* (meghatározás; valamely objektum hovatartozásának megállapítása), 5. *identifikáció* (azonosítás; a *determináció* speciális esete, amikor a meghatározandó objektum és egy ismert *taxon* egyezésének vagy különbözőségének kérdését vizsgálják), 6. *klasszifikáció* (osztályozás; az adatok, objektumok valamilyen rendszer szerinti csoportosítása), eredménye a 7.

klasszifikációs rendszer (a taxonómia, rendszerezés eredménye; az összes objektum meghatározott szempontok szerinti osztályozása).

Az itt felvázolt algoritmus a heraldikában még nincs megfelelően kidolgozva, de egyes elemei már a legkorábbi stádiumoktól kezdve léteznek. A heraldikai *leírás* (blason) külön rendszert alkot és legkorábbi nyomai egykorúak az első címerek megjelenésével.¹

A címertani *nómenklátúra* szintén alaposan ki van dolgozva, olyannyira, hogy annak bonyolultsága a laikusok számára szinte értelmezhetetlenné teszi a heraldikai leírásokat. Ilyen például a rendkívül bonyolult francia és angol nevezéktan, ezek azonban egy rendkívül logikus és világos címerleírási rendszer elemét képezik.

S végül az objektumok *klasszifikációjára* is létrejött már néhány rendszer, de nem abban a formában, (eltérően az előző kettőtől), mely alapja lehetne az empirikus heraldikának és ezzel az axiomatikus szemlélet bevezetésének a címertanba. A hagyományos heraldika ugyanis két nagyobb területre oszlik (nagyban hátráltatva az empirikus heraldika gondolatának felvethetőségét): 1. *címergyakorlatra* (címerművészet, Wappenkunst, art of heraldry, art du blason, Disciplina insignium stb), mely a címerek szabályos megszerkesztésével, megrajzolásával, leírásával, historizálásával és a címerkritikával foglalkozik, valamint 2. *elméleti heraldikára* (Wappenkunde, science des armoiries stb.), mely a címerek használatának jogszerűségét, a szabályos és szabályellenes címerek kérdését és a címerek történetét kutatja.

Az első tehát lényegében esztétikai, a második jogi kérdéskör. Ezen csoportosítás nem eredményez empirikus klasszifikációs kategóriákat, csak olyan, a hagyományra épülő címercsoportokat, mint pl. a nemesi, városi címerek, címerek fegyvereken, okleveleken, pecséteken stb. Az új (egyfajta természettudományos) szemléletnek a címerek belső törvényszerűségeire, szerkezeti felépítésére kell koncentrálnia. Írásunk tárgya ezért a *determináció* és a *klasszifikáció* új alapokra helyezésének kérdésköre egy empirikus algoritmus felépítése érdekében. Mint mondtuk, ehhez szabályokra van szükség, melyek által a heraldikába is bevezethetők lesznek olyan biológiai fogalmak, mint az areális heraldika, a chorológiai módszerek, az objektumok produkciója, „ökológiája” stb.

Bár az írásunk címében szereplő feladat régi, kielégítő megoldás ez idáig még nemigen született. Ezt a heraldikai ábrázolások, objektumok nagy bonyolultsági foka, kölcsönhatásai, nehéz rendszerbe foglalhatóságuk bonyolítja. A heraldika eddigi története az empirikus szemlélet alapján csupán a *címergyakorlat* szabályainak megállapítására irányult. Ennek történeti fejlődését röviden vázolni fogjuk, hogy megérthessük, milyen módon lehet ezen az alapon (tehát a hagyományokat felhasználva és nem teljességgel tagadva) létrehozni a számunkra megfelelő determinációs rendszert. A *címerhatározás* azonban egyúttal *klasszifikációs* feladat is, ezért egy új címerrendszertani alapot is ki kell dolgoznunk.

Bevezetés a címerhatározásba

Az elméleti címerhatározás az a terület a heraldikán belül, melynek nincsenek nagy hagyományai. A címerek gyakorlati meghatározásával, leírásával, megrajzolásával

¹ Chrétien de Troyes: Les chevaliers de la charrette, 1170 k. Itt található a címerek első irodalmi leírása.

sával (gyakorlati tevékenység) a 13. századtól kezdve a heroldok foglalkoztak. Céhyszerű sárt szervezetbe tömörültek s címertani jártasságukat széleskörű tudássá fejlesztették. Ismereteiket a 13. századtól kezdve ún. címereskönyvekben foglalták össze. Tudományukat okkultista mázzal színezték ki és ehhez bonyolult fogalmi és szabályrendszert fejlesztettek ki, melyek a külvilág számára szinte lezárták a heraldika megértéséhez vezető utat. Így egyedül a heroldok lettek a címerek „írásudói”.

A heroldok ismereteiket kezdetben szóban adták át, később azonban már ők is törekedtek tudásuk pontos, szabályokba foglalt definiálására, mely gyakran merev, túlfajlesztett rendszert eredményezett. (Ilyen a már említett francia és angol szakterminológia.) Tevékenységük azonban így is kiindul pontul szolgált a későbbi, tudományos címerelmélet kifejlődéséhez. Ők fejlesztették ki többek között a címertani szakterminológiát, a címerjogot, a címerleírás alapelveit, a szimbólumok és a mázak alaprendszereit (pl. azon praktikus elvet, hogy színre szín és fémre fém nem helyezhető), melyek meghatározták az „élő heraldika” korának címerszemléletét és -szabályait.

Ismereteik azonban inkább a mindennapi gyakorlaton alapultak, semmint a címerábrák tudományos és szisztematikus rendszerezésén, noha az ehhez alapul szolgáló szabályokat ők alkották meg. Saját hivatali régiójukban mindenkiről pontosan tudták, hogy milyen címet visel, számukra tehát a címerviselő személy volt a fontosabb és nem a címerábrák rendszerezése elméleti kritériumok alapján, hogy a címert ezúton kapcsolják a megfelelő tulajdonoshoz. A kérdéshez tehát ellentétes módon közelítettek, mint az elméleti címermeghatározás tette volna: ismerték a címerviselő nevét, s tudták, hogy milyen címet visel. A címet és a nevet tehát minden nehézség nélkül össze tudták kapcsolni egymással, (de rajtuk kívül csak kevesen), nem volt szükségük arra, hogy a neveket a címerábrák rendszertani bélyegei szerint határozzák meg. A címerek elméleti csoportosítására nem volt rendszerük, s ezért jártasságuk a címerhatározásban a kívülállók számára holt tudás maradt.

Ha valamilyen címet egy laikus személy akar meghatározni, mindenképpen a címerpajzsot kell a névhez kapcsolnia, ő ugyanis csak a címet ismeri, s nincs tudomása a hozzá tartozó névről, pedig elsősorban erre van szükség, hogy további kronológiai, helytörténeti, stb. adatokat nyerhessen. Az elméleti címerhatározás fő feladata tehát a címerek nevelkezéssel rendelése, s ehhez szabályokra van szükségünk. Innen a címerek gyakorlati meghatározása már csak egy lépésre van.

Egyedülálló módon Angliában a heroldok már a 14. századtól létesítettek a címerpajzsok ábrái (a fő mesteralak = ordinary) és nem a címerviselő neve szerint, tematikus címercsoportokból összeállított speciális címereskönyveket (Ordinaries). A legrégebbi ilyen címerregiszter az 1340 körül keletkezett Cookes Ordinary², melyben mindegyik címercsoport egy négyszögletű zászlóval kezdődik, s ezeket követik a belőlük létrejött különféle címercsoportok. Ezt az elvet követték az 1335 és 1345 között létrejött Züricher Wappenrolle³ esetében is, ahol az első helyen egyes tartományok zászlói állnak. Ugyanezen elv érvényesül az 1520 körüli Flower's Ordinary⁴ esetében, mely alapján jól vizsgálható, hogy a legrégebbi címerként számon tartott Vermandois címer

² Gert Oswald: Lexikon der Heraldik. Leipzig, 1984. 90.

³ Uo, 456.

⁴ H. Bedingfeld-R. Gwynn-Jones: Cimertan. Budapest 1994. 15.

(1130–1135) sakkozott ábrájából (melyet a Flower's Ordinary sakkozott zászlóként ábrázol) miként alakultak ki a szétágazó angol rokonság sakkozott címereinek különbözőféle változatai, melyek a színezés és egyes mesteralakok megváltoztatásában (hozzáadásában) nyilvánulnak meg.

Ezen címerregiszterekben egymás mellett sorakoznak más, egymáshoz közeli tematikájú pajzsok is, melyek hűbéri vagy rokoni kapcsolatok eredményei (pl. a négyelt, rutás, evetbőrös, oroszlános címerek stb.), szerkezetük tehát elsődlegesen a genealógiai és a hűbéri kapcsolatok kifejezésének szándékával jött létre. Ezért a heraldikai kulcs elemeit csak implicit módon használták, a címercsoportok rendszere a hasonlóságon, a címerábrák fő jegyeinek valamilyen (tetszőleges) fokú, de sohasem következetes egyezésén alapul. A címerregiszterek olyan együvé tartozó objektumok gyűjteményének tekinthetők, melyek egy kikövetkeztethető reláció szerint alkotnak halmazt, csoportjaik létrejöttét tehát túlnyomórészt a heraldikán kívüli tényezők hozták létre. Ezért ezen címereskönyvek lényegében egyes címerek derivátumainak és nem a címerrendszertani egységek szerkezeti felépítésének tanulmányozásához nyújtanak segítséget.

A címerrendszertan feladata ennek megfelelően szabályos rendszer létrehozása a címerpajzsok releváns jegyei alapján. A tematikus címergyűjtések iránt először a 19. században nőtt meg az érdeklődés. 1879-ben tett javaslatot a címergyűjtemények és a címerek szisztematikussá állítására Detlef von Biederman báró⁵. Belgiumban Theodore de Renesse gróf adott ki egy címerábrák szerint összeállított gyűjteményt mintegy 116 ezer címerből⁶. Művében három nagy címercsoportot különböztet meg: egyszerű vagy úgynevezett teljes címereket (armes complets), osztott (armes non complets) és negyedelt címereket (armes écartelés). A bonyolult rendszerezés azonban nagyban hátráltatja a mű használhatóságát. Eduard Zimmermann szintén a címerábrák alapján állította össze mintegy 100 ezer kartoncédulából álló gyűjteményét. A cédulákon a címer rajzán kívül feltüntette azok leőhelyeit, leírását és a címerviselő család rövid történetét is. Ez a gyűjtemény ma az Augsburgi Városi Levéltár külön termében látható. Angliában a címerek identifikációjára különböző segédkönyveket (Ordinary of Arms, Dictionaries of Arms, Ordinaries) jelentettek meg. A legismertebb a J. W. Papworth által 1874-ben kiadott Ordinary of British Armorial, mely a címerek leírásaiból kiemeli a fő mesteralakot (ordinary) és ezeket alfabetikus sorba rendezi. A másik ilyen mű Burke General Armory-ja, mely a címerleírásokat a címerviselők neve szerint adja meg. Ezen kiadványok azonban nem tartalmaznak illusztrációkat. Újabban a Buthlaw's Armorial tett kísérletet a skót címerek rendszerezésére⁷, mely az ún. pronominális címereket (pronominal arms) tárgyalja alfabetikusan (ezek osztatlan címerpajzsra redukált címerek, melyeket tulajdonosaik a saját jogukon viseltek). Ezekon kívül egyéb skót címerregiszterek is ismertek, pl. a Balfour Paul's Ordinary.

A címerek rendszerezésének és meghatározásának is egyik első kísérlete Wilhelm Rentzmann-nak az éremgyűjtők számára 1876-ban kiadott munkája. Hátránya viszont, hogy nem heraldikai, hanem numizmatikai szempontok szerint készült. A

⁵ Biedermann, Detlef von: Neues heraldisches System für Wappen-Sammlungen nebst einer Anleitung zur Anlage der Sammlungen. Dresden, 1879.

⁶ Renesse, Th. de: Dictionnaire des figures héraldiques. Bruxelles, 1894–1903

⁷ Honlap-címe: <http://www.baronage.co.uk/armorial.html>

szerző tudatosan mellőzi a címerhatározás szabályainak megalkotását. Könyvének⁸ előszavában meg is említi, hogy ebből a szempontból „kétes” értékű a heraldikai rendszerek használata. („Das heraldische System zur Anwendung zu bringen schien bedenklich, da die wenigsten Numismatiker gleichzeitig Heraldiker sind.”) A meghatározás alapjául csak néhány szempontot vesz figyelembe. A címereket a fő címerábra alfabetikus sorrendjében tárgyalja, ahol olyan morfológiai jegyek is alfabetikusan vannak tárgyalva, mint pl. a hasított (gespalten) pajzs.

Századunkban Konrad Fischner⁹ dolgozta ki a tiroli és voralbergi címerek kulcsát. Rendszerében a mintegy 100 ezer címert a címermezők és a mesteralakok szerint csoportosította, majd ezen belül a címerképek szerint, de félrevezető utalásai és az önkényes szakterminológia következtében szintén nehezen használható.

A címerhatározás (és -rendszerezés) sarokköve tehát a címertani szakterminológián alapuló koherens rendszer, mely a címerelemek belső törvényszerűségeit úgy alkalmazza, hogy ezek explicit módon azonosak minden tetszőleges címercsoport esetén. Olyan rendszerre van tehát szükség, melybe minden címer besorolható, s melyből minden címer könnyen kikereshető. Ahhoz, hogy a címereket meg tudjuk határozni, elsőként a klasszifikáció kérdésével kell foglalkoznunk, ismernünk kell a címertani szakterminológiát, szabályokat kell alkotnunk, hogy a címerek birodalmában tájékozódni tudjunk és nagyfokú differenciációt érzünk el.

Ébbe az irányba az első lépést a középkor végének tudományos heraldikája tette meg, mely elsőként közelített a címertanhoz elméleti módon. Ez még akkor is igaz, ha — mint láttuk — lényegében csak a címergyakorlat fejlődéséhez járultak hozzá. A heroldok az elméleti heraldikusokat nem is kedvelték, azt hirdették, hogy a tudósok nem ismerik a „valódi tant” és ezért az általuk felállított szabályokat sem fogadták el.¹⁰

A legelső ilyen elméleti heraldikus 1350 körül Bartolo de Saxoferrato volt.¹¹ Olyan elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozik, mint pl. ki jogosult címet viselni, hogyan kell a címet festeni stb. Őt követte 1416-ban Clément Prinsault Traité du blason című könyve, mely a ma is használatos szakterminológia egyik forrása. A francia heraldika előnyét évszázadokra megalapozta. A címerjoggal és a szabályellenes címerekkel ő is behatóan foglalkozott.

A német és a francia címerelmélet egységesítésére 1529-ben Bartholomäus Casaneus tett kísérletet Catalogus gloriae mundi c. könyvében. Műve, mely megújította a német címerleírás rendszert, az elkövetkezendő kétszáz évben csaknem húsz kiadást ért meg.

Az első Prinsault-éhoz hasonló német heraldikai művet Cyriacus Spangenberg adta ki, melynek csak a II. része foglalkozik a heraldikával.¹² A fontosabb fejezetek: 24. A pajzsokról, 16. A sisakokról, a pajzsról és a címerről. Először foglalkozott a címerpajzsok kategóriáival és számos szakterminust vezetett be a német heraldikába.

⁸ Rentzmann, W.: Numismatische Wappen-Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit. Staaten und Städtewappen. Berlin 1978²

⁹ Fischner, K.: Tirolisch-Voralbergischer Wappenschlüssel. Innsbruck, 1938–1951

¹⁰ Bárczay O.: A heraldika kézikönyve. Budapest, 1897, 485 sk.

¹¹ Bartolo de Saxoferrato: Tractatus de insignis et armis. Venetia, 1482

¹² Spangenberg, C.: Adelspiegel II. Schmalkalden, 1595

Angliában Henry Spelman (1580) hasonló módon értekezett a címertanról.¹³ A tinktúrák jelölésére ő vezette be a bolygószimbólumokat.

A címereket az első rendszeres címertan megírásával Sylvester Petra Sancta foglalta egységes elméleti rendszerbe.¹⁴ Ő volt az első, aki heraldikai forrásokból dolgozott. Mivel Németországban és Hollandiában végzett előtanulmányokat, nagy hatást gyakorolt a német heraldika fejlődésére is. Azt tanította, hogy csak a címerek minden egyes szubsztrátumának tudományos vizsgálatával érthető meg a heraldika lényege, mely elengedhetetlen előfeltétele az egységes szakterminológia, valamint a címerszabályok kifejlesztésének, a címerek osztályozásának.

Hasonló irányba haladt Harsdörfer,¹⁵ az első német szisztematikus címertan írója és Theodor Höpingk is, aki a címerábrák osztályozását, az egységes klasszifikációt, a heraldikai szabályok és szakkifejezések pontos megalkotását elsőrendű címerosztályozási feladatnak tartotta.¹⁶

Új utat tört Franciaországban P. Claude Ménestrier, aki több címertani művet is írt. 1661-ben jelentette meg *Abrégé methodique des principes héraldiques* című művét. Jelentős hatást gyakorolt Spenerre, a modern német heraldika úttörőjére. A két tudós szoros szakmai kapcsolatot tartott fenn egymással. Ennek eredményeképp Spener szakított a címerek pusztán szimbolikus magyarázatával, s létrejöttük vizsgálatába bevonta a történeti módszert. Művében új, tudományos címerleírási rendszert fejlesztett ki, egységesítette a szakterminológiát, elvetette az önkényes, tudáلكos címermagyarázatokat,¹⁷ először dolgozott ki egységes címertani rendszert. Foglalkozott a pajzs felosztásával, összetételével, rendszerezte a címerábrákat stb.

Spener azonban egy jó évszázadig nem talált követőkre. Erre a 18. századig kellett várni, amikor új irányzat jelent meg Németországban. Ennek egyik úttörője, Martin Schmeitzel¹⁸ arról panaszkodik 1723-as művében, hogy a jó heraldikát a németeknek még mindig a franciáktól kell megtanulniuk. Gattererrel együtt¹⁹ ő volt az első, aki geometriai alapon vizsgálta a címerek szerkezetét. Ez utóbbi 1791-ben eddig ismeretlen gyakorlati heraldikával lépett fel,²⁰ először tett kísérletet a címerek szisztematikus feldolgozására. Nézete szerint csak a címerábrák geometriai-matematikai alapjainak ismerete által hatolhatunk le a címertan mélyrétegéig. Ezzel megalapozta a modern empirikus címerelméletet.

A múlt század közepén Németországban egy újabb címertani irányzat keletkezett, melynek legfontosabb képviselői Grote, von Ledebur báró, von Mayerfels báró, Hefner és von Hohenlohe-Waldenburg herceg voltak. Ledebur az összehasonlító heraldika megalapítója, mely kimutatja a divatok és újítások hatását, s ezek jelenségeinek összefüggését. Hefner a gyakorlati heraldika keretén belül foglalkozott a historizálás

¹³ Spelman, H.: *Aspilogia der Planetenzeichen*. Schmalkalden, 1654

¹⁴ Petra Sancta, S.: *Tessare gentilitiae*. Róma, 1638

¹⁵ Harsdörfer, P. P.: *Gesprächsspiele*. Nürnberg, 1634

¹⁶ Höpingk, Th.: *De insignium sive armorum prisco et novo jure Tractatus juridico-historico-philologicus*. Nürnberg, 1642

¹⁷ Spener, Ph. J.: *Insignium theoria*. Frankfurt am Main, 1690

¹⁸ Schmeitzel, M.: *Einleitung in die Wappenlehre*. Jena, 1723. 50.

¹⁹ Gatterer, J. Ch.: *Abriss der Heraldik*. Göttingen, 1774

²⁰ Uő.: *Praktische Heraldik*. Nürnberg, 1791

és a címerkritika kérdéseivel.²¹ Mivel azonban az említett diszciplínák a címergyakorlat tárgykörébe tartoznak, az új irányzat sem nevezhető célirányos empirikus iskolának, a benne rejlő lehetőségeket nem használta ki, mivel fel sem vetődött egy ilyen kutatási terület lehetősége.

A címerhatározás (a szerkezeti heraldika) a fentiek fényében tehát elsősorban *taxonómiai* feladat, olyan rendszertani elv kidolgozásának kérdése, mely alkalmas a címerek azonos jegy(ek) szerinti rendszerezésére és meghatározására. A kérdés nagy mértékben a címerleírással függ össze, bár néhány módszertani elvben attól el kell térnünk.

Ahhoz, hogy a címereket meg tudjuk határozni, először rendszereznünk kell azokat, ismernünk kell a címertani szakterminológiát, szabályokat kell alkotnunk, hogy a címerek birodalmában tájékozódni tudjunk és nagyfokú differenciációt érzünk el. Ezen szabályok fogják azt eredményezni, hogy a meghatározási folyamat végén a keresett címer egy kisszámú pajzsot tartalmazó csoportból könnyen kiválasztható lesz. Az osztott címerek rendszertani csoportjai kevesebb címerből fognak állni, mert a nagyobb bonyolultsági fok több rendszerezési kategóriát kínál.

A címermeghatározás alapelve azon a Gatterer által tett futólagos megjegyzésen alapul, mely szerint a címerpajzson háromféle dolog fordulhat elő: mázak, tagolások és mesteralakok. („Ja den Wappenschilden kommen, vermöge der Erfahrung, dreyerley Dinge vor, die Tincturen, Sectionen und Figuren.”)²² Ehhez hasonló rendszert követ Spener is, mert könyvében külön fejezeteket szentel a mező színének, a pajzs felosztásának, valamint a mesteralakok és a címerképek felosztásának.

Mint látni fogjuk, a 19. századig a tudományos heraldikában *tagolás* (*Section*) és mesteralak (*Heroldsfigur*) közt különbséget tettek, az élő heraldika azonban ezeket még egyaránt mesteralaknak tekintette. Gatterer megállapítását ezért úgy módosítjuk, hogy a pajzson előfordul három dolog (klasszifikációs kategória) a *mázak*, *mezők* és *címerábrák* objektumkészlete. Ezek morfológiai jegyeit különféle egyenes és görbe vonalak váltakozó használata eredményezi. („Die ganze Theorie der Wappen, und insonderheit des Wappenschildes, gründet sich, vermöge der Erfahrung fürnehmlich auf die Veränderungen, welche der Gebrauch der graden und krummen Linien verursacht.”)²³

Hogy ezt miként kell érteni, a következőket tudjuk meg: „Eine jede gerade Linie an sich, geht, wie in der Mathematik, also auch in der Heraldik, an kürzesten Weg; es gibt aber in der Heraldik auch zusammengesetzte gerade Linien, z. E. eine gerade Linie, die aus etlichen kleinen queren und senkrechten Linien, oder aus etlichen rechten und linken Schräglinien zusammen gesezt ist. Solche zusammengesetzte gerade Linien laufen, wie die krummen Linien, mit allerley Umschweifen durch den Schild, und gehen also nicht den kürzesten Weg: sie können aber um deswillen nicht krumme Linien gennant werden, denn sie bestehet aus mehreren kleinen graden Linien.”²⁴ Ezek aztán — a konkrét szín-alakzat kölcsönhatások révén — a határolóvonalak

²¹ Hefner, O. T. von: *Handbuch der theoretischen und praktischen Heraldik*. Görlitz, 1887

²² Gatterer 1774. 14.

²³ Uő. 12.

²⁴ Uő. 12-13.

(*Rand- oder Grenzlinien*) és az osztóvonalak (*Theilungslinien*) idézik elő szabályosan a már említett morfológiai alakzatokat (mezők, mesteralakok).

A tagolások terminológiáját Schmeitzel még egy kifejezéssel (*Durchschnitte*) komplikálja, (ezeknél a mezők azáltal keletkeznek, hogy legalább két osztóvonal metszi egymást, mint pl. a négyelésnél, illetve több, mint a hatodoláshoz stb.), mikor hasonlóképp fejt ki rendszerét: „Daß die Durchschnitte und *Sectiones*, ebenfals Figuren zu nennen, lernen wir aus *Euclide Elem. Lib. I* da er spricht: *Figura est, quae sub uno vel pluribus terminis continetur.* (a) Denn in Geometria heist man eine Figur (was von gewissen Linien) als Ränden (eingeschlossen ist) daher haben wir *figuras circulares, conicas, triangulares* u. s. w. Also verstehet man hiedurch, wenn ein Schild durch eine Linie (b), ein oder mehrmal *seciret* ist, und die *exsectione* entstehende *spatia, diverser* Farbe sind. (b) Hiebey ist der grobe Fehler (der meisten Heraldischen Bücher zu merken) welche das *fundament* der *Sectionum*, nicht in denen *lineis, quibus scuta secantur*, suchen (sondern in denen *spatiis, welche ex sectionibus* entstehe (...) die *sectiones offit auch per lineas curvas* (h) erscheinen, welche sodann von der äusserlichen Gestalt, die *ex ductu lineae* entstehet, ihre eigene Benennung bekommen... (h) Was eine krumme Linie sey, ist bekannt, nemlich, wenn der *ductus lineae per ambages* geschehen...”²⁵

Gatterer úgy vélte, hogy az osztóvonalak használata, valamint a mázak és tagolások kölcsönös logikai pozíciója előidézi (*verursacht*) és megadja a rendszer értelmét, azt, hogy egy vonal által határolt alakzat adott címertani helyzetben (szín-alakzat viszonyban) milyen néven szerepel az egyik, a másik stb. esetben.

A címerek egyik fontos megkülönböztető jegye a színbeli eltérés. Ha ugyanis a pajzson a három említett dolog (máz, mező, címerábra) együtteséből valamelyik elem (esetünkben a szín) hiányzik, az ábrák (vonalak) által előidézett rendszer értelme is gyökeresen megváltozhat. (Megeshet pl., hogy egy címer színezett változatát osztottnak fogjuk találni, színezetlen változatát viszont osztatlannak, vagy fordítva.) Ezért a determináció és a klasszifikáció első lépéseként a címertani szakterminológiát kell ismernünk.

Gyakorlati címerrendszertan

A címerek rendszertanával kapcsolatos szabályokat pontosan ki kell dolgozni, hogy egzakt klasszifikációs kategóriákat kapjunk. Az első lépés a fogalmak tisztázása lenne, erre azonban most igencsak vázlatos lehetőségünk van. Ezért az olvasót az ismert címertani szakkönyvekhez utaljuk. Ehelyütt csak a címerhatározás szempontjából legfontosabb terminológiai kérdésekkel foglalkozhatunk.

Első lépésben azt kell megfogalmaznunk, hogy mit értünk 'címer' alatt.

A címer olyan, általában pajzson viselt, meghatározott szabályok szerint megszerkesztett színes jelvény, melyet egy intézmény, testület vagy család saját maga identifikálására örökletes, állandó jelleggel használ.

Ezen jellemzők teszik lehetővé a rendszerezést (szabályos szerkesztésmód, a pajzsok színezése, a címerábrák csoportosíthatósága) és a meghatározást (örökletes

²⁵ Schmeitzel i. m. 127–130.

használat), a személyhez, intézményhez rendelést (ami kronológiai és chorológiai ismereteket közvetít), valamint azt, hogy ezek szabályait és törvényszerűségeit pontosan felderíthessük.

A címer döntő, leggyakrabban kizárólagos információtartalmát a pajzs hordozza. Ezért *tulajdonképpen címernek* a címerpajzsot tekintjük, meghatározáskor ennek jegyeit vizsgáljuk. A címerek többi részei az ún. *címerrészek* és *-tartozékok* csoportját képezik.

A pajzsból, sisakból, sisakkoronából, sisaktakaróból és sisakdíszből álló címet *teljes címernek* is nevezik.

Azt valljuk, hogy a címerek meghatározásához elegendő a pajzson előforduló ábrák klasszifikációja és a *fő címerábra* szerinti meghatározásuk. Mivel azonban a „címer” szó eredetileg a *sisakdísz*t jelentette, ezeknek is kell bizonyos figyelmet szentelnünk. Angliában a sisakdísz (a jelmonddal együtt) gyakran használják a címerpajzstól függetlenül, azzal teljesen egyenértékű identifikációs jelvényként. (Ezért találkozzunk sok olyan angol címerrel, ahol a tekercsen vagy sisakkoszorún elhelyezkedő sisakdísz — heraldikailag nem teljesen szabályos módon — szabadon lebeg a pajzs fölött.) Az első címeradományok lényegében sisakdíszek voltak az ezek használata kb. a 14. század feléig (szinte) fontosabb volt, mint a címerpajzsok viselése. A heraldikai források közül gyakran találkozunk velük az ún. sisakpecséteken és pénzérméken. Ezen „címerek” meghatározásakor ezért a sisakdísz, mint (fő) címerábrát kell szemlélennünk és ismeretlen mázú, osztatlan címerpajzsba helyezve kell elképzelnünk, így határozva azt meg a fő címerábra szerint.

A címerhatározásnál abból az alapfeltevésből indulunk ki, hogy az adott címerre vonatkozó információk a kereső személy számára nem állnak rendelkezésre, csak a címer konkrét képe, rajza. Így a meghatározáskor rendszertani elemként figyelembe vehetők a legpróbb megkülönböztető jegyek is (pl. a sas szárnyának és farkának alakja, állása, a repülőtollak száma; az oroslán testtartása, farkának alakja; a pólya helyzete és kiegészítő jegyei stb.), melyeket a címerleírás (blason) általában elhanyagol. Ily módon a gyakori oroslános címerek közt is ki lehet alakítani számos új rendszertani csoportot. A címerek meghatározásakor tehát egy-egy konkrét címerrajzot és nem leírást elemzünk. A kérdést azonban nem szabad pusztán mechanikusan kezelni, mivel egy címerleírásnak többféle konkrét címerábrázolása is lehet. (Így például a Rimaszombat címerében újonnan megrajzolt fekete sas alakját tekintve semmiben sem hasonlít a régihez.) Ezért az eltérésekre, két ábra azonos névhez tartozására külön is utalni kell.

A címer legfontosabb része tehát a *címerpajzs*, melynek a *címerábrák* elhelyezését szolgáló felülete a *mező*. A pajzsot a címerviselő szempontjából kell szemlélni, vagyis a heraldikában az oldalak felcserélődnek. A mezőt különféle *fémekkel* (arany és ezüst), *színekkel* (vörös, kék, zöld, fekete) és *bőrökkel* vagy *prémekkel* (evet, mál, hermelin, ellenhermelin stb.) szokás bevonni. Ezek összefoglaló neve *borítás*.²⁶

A borításokra különféle *címerábrák* kerülhetnek (*címerképek* és *mesteralakok*). Ezért a színezett, borított mezőt *alpnak* is nevezzük. (Így pl. beszélhetünk kék alapon három aranykoronáról, vagy vörös alapon ezüst görög keresztéről.)

²⁶ Bertényi L.: Kis magyar címertan. Budapest, 1983. 24.

A színezetlen címerek színeinek jelölésére a szakirodalomban különféle módszerek terjedtek el. Alphonsus Ciacconicus a színeket azok kezdőbetűivel jelölte (így pl. az arany jele A (aurum), az ezüsté a (argentum); németül g (gold), w (weis) volt)²⁷, majd ezt követően a színek jelölésére 1580-ban Spelman vezette be az alkémiai bolygószimbólumokat. Ma e célra különféle vonalkázási módszerek használatosak (1. ábra). Ilyen Franquarts²⁸, Butkens és Lobkowitz²⁹, Gelenius³⁰, valamint Petra Sancta³¹ és de la Colombière³² egymással azonos, ma is használt rendszere. Két nem heraldikai szín, az evet jelölésére használt szürkés-kék (Eisenfarbe) és a természetes szín (Naturfarbe) jelölésére Rink³³ vezetett be vonalkázási módszert. Később, az ún. „hanyatló heraldika” korában (a 16. századtól) jelent meg a címerpajzsokon több ún. nem heraldikus szín, mint pl. a *narancsszín*, a *sötétvörös* (vagy sötétbíbor, mely csak Angliában használatos), a *barna*, a *szürke*, a *természetes szín* (rózsaszín vagy világos kávészínű az emberi test színezésére) és egyéb színek (1. ábra), melyekhez külön vonalkázási módok tartoznak.³⁴

A címereken az aranyat sárgával, az ezüstöt fehérrel is lehet jelölni. A vörös általában cinóber- vagy skarlátvörös, a kék kobalt- vagy középkék (Rimaszombat egyik címerváltozatában azonban égszínkék). A heraldikai díszeknél a *bíbort* is alkalmazzák (az angol és francia heraldikában gyakori a címermező színeként is), mely általában kárminvöröshöz hasonló színárnyalat, máshol inkább lilás színezet. Ezekon kívül előfordul egyes mesteralakokon egyéb színárnyalat is. Például a világosvörös golyó neve *Tortreau*, a vérvöröse *Guze*, a bíborvöröse *Golp*, a vörössárgáé *Orange* (vagy *Tenny*, németül *Aurorafarbe*, tehát a felkelő Nap színe). Bernd a 19. században kísérletet tett egyéb nem heraldikus színek jelölésének bevezetésére is, a sötétbarna (*Umbra*), a vöröses sárga (*Rotgelb*), az acélkék (*Stahlblau*) és a vérvörös (*Blutfarbe*) használata azonban nem bizonyult hosszú életűnek. Azonos pajzsban belül a színek árnyalása nem megengedett. Fémre fém sem helyezhető, bár ez a szabály az ún. „élő heraldika” korában (12–16. század) sem volt kizárólagos érvényű (lásd pl. Jeruzsálem címerét).

A pajzsmező különféle geometriai vagy ornamentális mintázattal való kitöltése a hím vagy *damaszkolás*, mely még a keresztes háborúk idejére nyúlik vissza és

²⁷ Martin Schrot (Wappenbuch 1576) a színek jelölésére azok szóbeli leírását használta, Ciacconicusszal egy időben a színeket azok német kezdőbetűivel jelölte Christian Urstis (Baselische Chronik, 1580); 1600 előtt már megjelennek az első vonalkázásos színjelölési módszerek, ilyen Zangranus vonalkázásos színjelölése brabant térképén. (*Milan Buben*: Heraldika. Praha, 1986. 28.) A két módszert használta egyidejűleg *Borghini* (Dell' arme delle famiglie Fiorentine, 1858), aki a fémek és a színek közt úgy tett különbséget, hogy a fémeket nem vonalkázta, a színeket viszont ugyanazon módon jelölte (melyet ma a zöld színjelölésére használunk), emellett azonban a mázak kezdőbetűit is megadta: R. (rosso), A. (azzurro), N. (nigro), G. (gialbo), B. (biancho), a zöld művében nem fordult elő. (Hefner i. m. 47.)

²⁸ Franquarts, J.: *Pompa funebris Alberti Pii Austriaci*. Bruxelles, 1623.

²⁹ Hefner i. m. X. tábla

³⁰ Gelenius, Ae.: *De admiranda, sacra et civili magnitudine Coloniae...* Köln, 1645.

³¹ Petra Sancta i. m.

³² Colombière, M. V. de la: *Recueil de plusieurs pièces et figures d'armoiries émises par les auteurs qui on écrit jusqu'à de cette science*. Paris, 1639

³³ Rink, E. G.: *De eo quod iustum est circa Galeam*. Helmstadt, 1726

³⁴ Hefner i. m. X. tábla; Buben i. m. 31.

Damaszkusz városáról kapta a nevét. (2. ábra) Nem számít címerábrának, ezért a címerleírásban sem szerepel, illetve nem kötelező megemlíteni.

A címerpajzs borítására különféle prémek vagy *bundabőrök* is használatosak. A magyar heraldikában csak kivételes esetben szerepelnek. Főképp Franciaországban és Angliában terjedtek el, ahol a *hermelin*, az *evet* és a *mál* alapváltozatainak sokféle típusa alakult ki (3. ábra), részben a rokoni heraldika és a hűbéri kapcsolatok hatására. A bundabőrök jelölése jellegzetes, ezért a színezetlen címerekről is könnyen megállapítható, hogy prémmel van dolgunk. Alkalmazásuk valószínűleg régebbi a színeknél, s talán az uralkodói köpenyek prémbéléseiről terjedt át a címerpajzsokra. Az első valódi címerábrázolásnak tartott forráson, Plantagenet Gottfried (†1151) Le Mans-i zománczott sírtábláján ugyanis a gróf köpenyén jól látható a mankós evet bélés, mely valószínűleg az evet alaptípusa volt (a felhős mintázattal együtt). A vaskalapmintázat csak ezt követően jelent meg.

Az evet ennek megfelelően a szürke mókus szürkés-kék gerezdjének és fehér hasoldalának váltakozása sisak alakú minta szerint. Különféle változatai ismeretesek (*fordított evet*: az azonos színű csíkok érintkeznek; *hasított evet*: a tarkázott mező mindegyik csíkjának hasítása; *tarka evet*: feketével, ezüsttel, vörössel és arannyal tarkázott mező; *csúsztatott evet*: a sisak, a mankós, felhős stb. minta azonos színei egymáshoz viszonyítva elcsúsznak; *evetedzés*: ha a mező nem késsel és ezüsttel, hanem más mázakkal, pl. arannyal és vörössel tarkázott; ez a típus Franciaországban és Angliában gyakori, az angol *verry* (üvegevet) pl. arannyal és zölddel tarkázott).

Egyesek az evet változatának tartják a *mált* is, mely pikkelyszerűen ábrázolt szürke habos bunda. A mál a mell mélyhangú változata, mely arra utal, hogy a szürke mókus bundájának csak a hasi oldalát használták fel hozzá. Ezért és jellegzetes mintázata miatt önálló típusnak is tekinthető. Ennek lehet egyik változata a rendkívül ritka pillangópikkely (Schmetterlingsfeh), melyen a vörös félkörív alakú pikkelyek arannyal vagy sárgával vannak szegve. Ide sorolható maga a (hal)pikkelyes minta is, mely valamivel gyakoribb.

A *hermelint* ezüst alapon fekete tincsekkel jelölik. Főképp címersátrak bélésin (Angliában gyakran a címerpajzsokon is) olyan jelölési móddal is találkozhatunk, amikor az ezüst hermelinborításból a fekete farokvégek nyúlnak ki (Vehem). A hermelin változatai az *ellenhermelin* (fekete alapon fehér tincsek), valamint az angol heraldikában gyakori *hermelinezési* módok (*erminois*: arany alapon fekete tincsek; *pean*; fekete alapon arany tincsek; *properly ermines*: fekete alapon vörössel keretezett fehér tincsek).

A prémek közé tartozik még a *coboly* (Zobel, Sable), melynek színe és jelölése megegyezik a feketével. Ennek használata valószínűleg megelőzte magának a fekete színnek a használatát. A *nyestprém* (kunina) színe és jelölése megegyezik a vörössel.³⁵ Ezenkívül nagyon ritkán (főképp címersátrak bélésin) egyéb prémekkel is találkozhatunk. Például a cseh Choryn grófok címersátrán medvebunda látható.

További ritka színezési módszer az árnyék (Schattenfarbe), melynél csak a címerábra osztóvonalai (körvonalai) látszanak, s ezen az alap színe áttetszik. A címerpajza vízszintes, függőleges és haránt vonalakkal történő tagolása *osztott pajzsot* hoz létre. Az osztóvonal lehet *egyeses*, *hullámos*, *homorú*, *domború*, *ormos*, *fűrész*, *fodros*,

³⁵ Buben i. m. 31.

mánkós, fecskefarkas, golyós, felhős, vaskalapszerű, keresztalakos, villás, meanderes, lángnyelves, ívelt stb.

A pajzs lehet kétszer, háromszor, négyszer stb. osztott. A kétszer osztott vagy felezett pajzsoknál több variáció fordul elő. A vízszintes vonallal történő osztás vágott, a függőleges osztóvonal hasított pajzsot hoz létre. Az átlós osztóvonalak szelt pajzsot adnak: a jobb felső sarokból kiinduló osztóvonal *harántolt*, a bal felső sarokból induló pedig *balharántolt* pajzsot eredményez. (II. Tábla)

A háromszor osztott vagy harmadolt pajzsok az előzőek változatai. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezen esetekben csak akkor beszélhetünk harmadolt pajzsokról, ha az egyes mezők borítása eltérő. Ha ugyanis a két szélső mező máza megegyezik, mesteralakkal (pólyával, cölöppel, harántpólyával vagy balharántpólyával) van dolgunk. (4. ábra) A harmadolt pajzsoknak ezenkívül további változataik is vannak. (II. Tábla) Ha az osztóvonalak egyenesek, *ék-* illetve *villásosztásról* beszélhetünk, ha pedig a ferde osztóvonalak íveltek, *sátorral* van dolgunk.

Ha a pajzs egyidejűleg vágott és hasított, *négelyt*, ha egyszerre harántolt és balharántolt, *harántnégyelt* pajzsot kapunk. A négyelés és a *negyedelés* (Quadrierung, Wiederquadrierung, Marshalling) közt különbséget kell tennünk. Ez utóbbi ugyanis a rokoni heraldika azon eljárása, amikor a pajzsos bizonyos szabályok szerint több címert egyesítenek (férj-feleség, férj-címerörökös feleség), ezek továbböröklődnek és néhány generáció alatt négynél több pajzsmezőt eredményeznek. A negyedelés tehát a pajzsok ezt a szabályos újrafelosztását jelenti, mely független a címermezők számától.

Az ötnél több mezőre osztott pajzsok osztóvonalai általában vízszintes és függőleges vonalak. Ezeknél általában csak az ék- és sátorosztásos változatok képeznek külön típust. Ezért ezeket egységesen *ötödölt*, *hatodolt*, *hetedelt*, *nyolcadolt*, *kilencedelt* stb. pajzsoknak nevezzük. (II. Tábla)

A boglárpajzsokat nem számítjuk a címermezők közé, csak az általuk kitakart mezőket. Csak akkor van címerhatározói szerepük, ha két, egyébként teljesen azonos címert lehet általuk egymástól megkülönböztetni. A meghatározáskor a boglárpajzsokról csak azt állapítjuk meg, hogy van-e belőlük a címerpajzsos vagy sem (a két típus külön határozói csoportot alkot).

Meg kell még említenünk, hogy ezen címerosztási változatokon kívül másféle alapváltozatokat nem tartunk szükségesnek. Így pl. nem foglalkozunk az olyan átmeneti alakokkal, ahol a hasított pajzs jobb mezeje vágott, vagy a vágott pajzs felső mezeje hasított stb. (vö. a II. Táblán). Azt valljuk, hogy az egyszerűsége törekvés jegyében az ilyen pajzsokon *szimmetriát* kell keresnünk, s így pl. az előbb említett pajzsok a címerhatározás szempontjából nem harmadoltak, hanem felezettek.

Mint fentebb kifejtettük, a címerhatározás szabályai némiképp eltérnek a címerleírás elveitől. E tekintetben az egyik legszembetűnőbb különbséget az osztott pajzsok *fő címermezőinek* kijelölésénél tapasztalhatjuk. (II. Tábla) A fő címermezőt 1-es számmal jelöljük, a a boglárpajzsokat figyelmen kívül hagyjuk. Ezen elrendezésből kitűnik, hogy címerhatározási rendszerünkben a fő címermező *mindig* a jobb oldalon és/vagy fent helyezkedik el. Ezt a szabályt erősíti a rokoni heraldika negyedelt címeinek példája is, melyeknél az eredeti címertulajdonos címere mindig a jobb felső mezőbe (a legelőkelőbb helyre) kerül, s bármennyi részre osztják is ezután a pajzsot,

a *főhely* mindig főhely marad. Ezen a módon elérhető, hogy a rokoni heraldika által létrejött, különféle mezőszámú címerek a határozó rendszer szoros genetikai csoportjába kerüljenek.

Több címer nemcsak egy pajzsos belül egyesíthető, ugyanez több pajzsos is megtehető. Ilyen esetben *egyesített címert* kapunk. Főképp házasságkötéskor, *címer-egyesítés* (alliance) alkalmával keletkeznek (gyakran találkozhatunk velük épületi homlokzatokon), de néhány intézmény, testület, joghatóság, település jelölésére is egyesített címert alkalmaztak. Ezeknek is különféle típusai alakultak ki. A címerhatározás szempontjából csak a *fő címerpajzs* és/vagy annak fő címermezeje lesz releváns. Ezt ugyancsak 1-es számmal jelöltük. (5. ábra)

A pajzsmezőbe különféle *címerábrákat* helyezhetünk. Ezeket *mesteralakokra* és *címerképekre* osztjuk. A mesteralakok rendszere közvetlenül kapcsolódik a címermezők felosztásáról elmondottakhoz. Egy-egy címerosztási típusnak ebben a rendszerben egy-egy mesteralak főtípus felel meg, mely kijelöli ezek rendszertani és határozói sorrendjét. Az angol ordinary rendszerben, (mely a középkori heroldszabályok folytatása), valamint az újkori tudományos heraldikában a fő mesteralak típusok a négy fő osztási típusból keletkeznek. A fő mesteralaknak (honourable ordinary) az angol rendszerben ezenkívül regulatív szerepe is van, mely meghatározza a többi címerábra geometriáját. Az így létrejövő mesteralak-főtípusok a *pólya* (Fess), *cölöp* (Pale), *harántpólya* (Bend), *balharántpólya* (Bend Sinister), a *kereszt* (Cross), a *Szent András-kereszt* (Saltire), valamint az angol heraldikában a de Clare család hűbéri és rokoni kapcsolatai következtében rendkívüli módon elterjedt *szarufa* (Chevron; ez Gübert de Clare 1141-es pecsétje révén a legkorábbi címerábrák közé tartozik), illetve a *villa* (Pall) és az *ágas* (Pall Reversed). A határozói rendszer szempontjából az első hat lesz a legfontosabb. (Egy angol határozó kulcsnak a szarufa és a többi említett mesteralak is elengedhetetlen elemét képeznék.)

Pólya akkor keletkezik, ha az osztóvonalak száma páros és ezek a pajzs szélesség 1/3-át, más definíciók szerint 2/7-ét kitöltő vízszintes alakzatot eredményeznek. Fontos emellett, hogy az így létrejövő tagolásokban két máz váltakozzon. A pólya változata a *csik*, mely 1/6-nyi pajzs szélességű alakzat, és a *fonál*, mely 1/12-nyi szélességű alakzat. Ha a pólya végei nem érintkeznek a pajzs szélével, *lebegő* pólyáról beszélünk. Helyzete szerint lehet *felsőpólya* (a pólyahely fölött helyezkedik el), *alsópólya*; kiegészítő jegyei szerint lehet *lékelt* (nyílás van rajta), *széttolt* (ha a két szára közepén megszakad és csak a csúcsokkal érnek össze), jobb vagy bal oldalon *hegyezett*, jobb vagy bal oldalon *csosha* (ha az adott oldalon nem érintkezik a pajzs-széllel); az osztóvonal típusa szerint lehet *hullámos*, *felül ormos* stb. Ha a pólyák az egész pajzsot beborítják, *pólyázott* lesz a neve. Ha a vágóvonalak száma páratlan, a pajzs nem pólyázott, hanem *háromszor*, *ötyszer* stb. *vágott* lesz. Nem beszélünk pólyáról akkor sem, ha az osztóvonalak száma páros ugyan, de az első és az utolsó tagolás borítása eltérő (4. ábra), vagy a pajzsos több mint kétféle borítás fordul elő. Ezek szintén vágások lesznek.

Ebből is kitűnik, hogy a mesteralakok és a mezők (tagolások) a színezet-alakzat kölcsönhatás révén szorosan összefüggnek egymással.

Ha az osztóvonal a pajzs felső részének 2/7-ét vagy 1/3-át választja el a mező többi részétől, *pajzsfej* keletkezik, ha ugyanilyen arányban az alsó részt választja el, *pajzsstalp* jön létre. A pajzsfej és a pajzsstalp lehet *harántfekvésű* vagy *balharántfekvésű*,

az osztóvonal alakja szerint alul, illetve felül *fűrész*, *hullámos*, *ormos* stb. Borításuk mindig különbözik a pajzsmező borításától. Ha színük azzal megegyezik, külön pajzsmezőt és nem mesteralakot képeznek.

A pajzs cölöphelyén elhelyezett függőleges mesteralakot *cölöpnek* nevezzük. Dimutívái az 1/6-nyi pajzsszélességű *karó* és az 1/12-nyi pajzsszélességű *szál*. A cölöp helyzete szerint lehet *jobb* vagy *bal oldali cölöp*; kiegészítő jegyei szerint *lebegő*, *széttolt*, *lékelt* stb.; az osztóvonal típusa szerint *hullámos*, *jobb oldalon ormos* stb. Páros számú osztóvonal kettő, három stb. cölöpöt eredményez. Ekkor a pajzs *cölöpölt*. Ha a tagolásokban kettőnél több máz szerepel, nem cölöpről, hanem pl. feketével, ezüsttel és vörössel *hasított* pajzsról beszélünk. Ez a neve a páratlan számú osztóvonal által létrejövő mezőnek is, melyben csak két máz váltakozik.

A pajzson átlósan elhelyezett mesteralakot *harántpólyának* nevezzük, ha az osztóvonal a mező jobb felső sarkából indul ki, illetve *balharántpólyának*, ha a bal felső sarkából. Itt is feltétel, hogy két különböző máz váltakozzon. Páros számú osztóvonal (*bal*)*harántpólyákat*, páratlan számú osztóvonal és kettőnél több máz (*bal*)*harántolt* pajzstól eredményez. A határozói kulcsban mindhárom típust (*bal*)*harántolt*nak nevezzük.

Az egyidejűleg vágott és hasított pajzs mesteralaki megfelelője a *kereszt*. Ez legalább két szárból áll, melyek (általában) derékszögben *metszik*, *keresztezik*, *érintik* egymást, illeszkednek egymáshoz.

Minden keresztet mesteralaknak tekintünk. Egyesek viszont a lebegő keresztet a címerképek közé sorolják Getterer azon definíciója alapján, mely szerint mesteralaknál legalább egy tinktúra több mezőben helyezkedik el, mint a többi. Ha tehát az osztóvonalak nem érintkeznek a pajzsszélel, ez a feltétel nem teljesülhet: „Weil nun die Theilungslinien mit den Enden den Rand berühren müssen; so muß auch eine Heroldsfigur an den Rand stößen, so ist sie entweder keine Heroldsfigur, oder, wenn es aus andern Umständen klar ist, daß sie eine seyn müssen, so weicht sie von der Regel ab...”³⁶ Esetünket ilyen kivételként kell értékelni. Ha ugyanis a mesteralakokat elsősorban funkcionálisan (alakjuk) és leszármazásuk szerint értelmezzük, a lebegő kereszt ugyanolyan mesteralak, mint a lebegő pólya, hiszen mindkettő saját főtípusának descendense. A „*lebegő*” bélyeg — mint említettük — az adott mesteralak *kiegészítő jegye*, tehát egy *genus proximum* alá tartozó *differentia specifica*. Ezen az alapon fölöslegesnek tartjuk megbontani az azonos morfológiai kategóriákat képző csoportok egységét.

Mivel a kereszt fent említett definíciójának sok mesteralak felel meg, a mintegy 500-ra tehető kereszt típusok közt külön alcsoportokat vezetünk be: 1. a *görög kereszt* és változatai (a két szár hossza azonos; pl. máltai kereszt, András-kereszt, görög kereszt, mankós kereszt, horgonyvégű kereszt, talpas kereszt stb.), 2. a *latin kereszt* és változatai (az egyik szár hosszabb mint a másik; pl. a kettős kereszt, hármass kereszt, ortodox kereszt, Szt. Péter-kereszt, Szt. Antal kereszt, egyiptomi kereszt, derékszög kereszt stb. és a görög kereszt egyes változatai, melyek egyik szára hosszabb a másikkal), 3. *egyéb kereszt*ek (az előző csoportokba be nem sorolható változatok;

³⁶ Getterer 1774. 24.

pl. a villa, ágas, szarufa, stb.; ezen utóbbi három mesteralak az angol rendszerben külön főtípusnak számít).

A kereszték (valamint a villa és az ágas) geometriájuk miatt a pajzsban csak egyesével fordulhatnak elő.

Az *egyéb mesteralakok* csoportját olyan címerábrák képezik, melyek részben a fentiek változatai, részben külön típusok. A fontosabbak a következők: a *telek* (tulajdonképpen félszélességű pajzsfő), a *sakhozott*, *harántsakhozott*, *rutázott* mező (ha a pajzs egyidejűleg többször is vágott és hasított, illetve harántolt és balharántolt, harántolt és hasított stb., s az így létrejövő tagolásokban két máz /egy fém és egy szín/ váltakozik saktáblaszerűen), a *rácsozott*, *harántrácsozott* stb. pajzs (ha a mázak nem váltakoznak); az *ék* (az osztóvonalak hegyesszögben találkoznak), a *süvegezett* pajzs (két ék a pajzsmező tetejével érintkezik), a *saruzott* pajzs (az ékek osztóvonalai a pajzstalp közepén találkoznak), a *ráma* (a pajzsszélesség 1/7-ét a mező borításától eltérő borítású keret szegélyezi), a *bizánci* (a pajzsban elhelyezett fém borítású korong), *lepény* (a korong borítása szín; ha fele fém, fele szín a neve *lepényes bizánci*) stb.

A címerábrák rendszerezését már többen is megkísérelték elvégezni. Spener a *mesteralakokat első osztályú* (pajzsfő, pólya, cölöp, harántpólya, szarufa, kereszt, ráma, szabad telek stb.) és *másod osztályú mesteralakokra* osztja. Ezek az első osztályú mesteralakok dimutívái és ezektől különálló objektumok: „Vidimus figuras, quae inter honorabiles primum ordinem (Menestrierius, cujus alioqui enumerationem secuti sumus, secundum vocat, primo partitionibus scuti attribuit) constituunt. Nunc ad secundum classem transimus, in illam quae idem autor, tertiae & quartae ascribit simul compingentes. Huc referemus sequentes species, 1. *diminutiones* figurarum honorabilium primordinis, 2. *tessellas*, 3. *rhombos*, 4. *cuneos*, 5. *clathros*, 6. *cuspides*, 7. *annulos*, 8. *orbes*, 9. *plinthides*. Est ergo prima species hujus classis, *diminutio* figurarum primae classis.”³⁷

A címerábrák másik nagy csoportját a *címerképek* alkotják. Spener két nagy osztályukat különbözteti meg: 1. *természeteseket* és 2. *mesterségeseket*. A természetesek élőkre (emberek, állatok, növények) és élettelenekre (égitestek, földiek: tűz, víz, föld) oszlanak, az állatok kategóriáján belül pedig megkülönböztet repülőket, menőket, úszókat és csúszó-mászókat. A mesterségesek alcsoportjai: szerszámok, ruházat, fegyverek, épületek, betűk és nevek. Lényegében ezt a rendszert alkalmazta Schmeitzel is.³⁸

Ezen felosztás címertani szempontból nagyon logikus (bár egyes alcsoportokon, mint pl. a mesteralakok, az élettelenek és a mesterségesek kategóriái, van mit finomítani), egy címerhatározói rendszer szempontjából viszont csak áttételesen használható, mert túl sok lépcsőfok vezet el a konkrét címerábráig. Ezért a *címerképeket* hat csoportba osztjuk: 1. *emberek*, 2. *tárgyak*, 3. *állatok*, 4. *természeti tárgyak* és *jelenségek*, 5. *növények*, 6. *egyéb címerképek*.

Az *ember* csoportba soroljuk az embert és testrészeit (láb, kéz, páncélos kar, szív, vér, Isten szeme stb.), az egyházi méltóságokat (pap, püspök, szentek stb.), az állatokkal együtt szereplő embereket (lovas, vadász, számaron ülő paraszt), a képzeletbeli lényeket, ha ember formájú az ábrázolásuk (vadember, szifinx, szirén, hárpia, kentaur stb.), miközben az az általános elv érvényesül, hogy a lény rendszertani

³⁷ Spener i. m. 184.

³⁸ Schmeitzel i. m. 123. sk.

besorolását a fej határozza meg. Ha pl. a képzeletbeli lény hárpia, az ember és nem az állat csoportba soroljuk, mert emberi feje (bár állati teste) van.

Címerábrázolásokon gyakran szerepel a (páncélos) kar és láb. Ezek lehetnek *letépettek*, ha a vágóvonal cafatos, és *levágottak*, ha a vágóvonal egyenes. A címerkép lehet *növekvő*, ha csak 1/3-ra látható, *előtűnő* (vagy előbukkanó), ha félig és *előtörő* vagy *kitörő*, ha kétharmada látszik. Ha csak a körvonalai figyelhetők meg, *ármányknak* nevezzük.

A leginkább szétágazó címercsoportot talán a *tárgyak* képezik. Ezeket külön alcsoportokba osztjuk: 1. *fegyverek* (pajzs, sisak, páncél, kard, gránát, ágyú, ágyúgolyó stb.), 2. *közlekedési eszközök és részeik* (kocsi, kocsikerék stb.), 3. *munkaeszközök és műszerek* (az ipari és mezőgazdasági termelés, a halászat, a vadászat, a kézművesség eszközei, pl. bányászcsákány, fejsze, fogók, szegek, ék, malomkő, ásó, mérleg, kötél stb.), 4. *az öltözet és részei*, valamint *díszítőeszközök* (kalap, szemüveg, cipő, szalag, bojt, ékszerek stb.), 5. *épületek és építmények, valamint részeik* (vár, bástya, erőd, templom, gyár, kerítés, oszlop, ajtó ablak, kulcs, oltár, létra, lépcső, csengő, sátor, harang, sorompó, kút, szökőkút stb.), 6. *berendezési tárgyak* (szék, asztal, tükör, párna stb.), 7. *hatalmi jelvények* (korona, pásztorbot, mitra, jogar, zászló, koszorú stb.), 8. *hangszerek* (dob, trombita, hárfá stb.), 9. *edények és tárolóeszközök* (kehely, doboz, dézsa, tarisznya, láda, koporsó stb.), 10. *használati tárgyak* (fésű, borotva stb.), 11. *egyéni és csoportjelképek, jelvények* (betűk, mesterjegyek, jelvények, jelképek stb.), 12. *ételek és nyersanyagok* (percc, cukorsüveg, méz, liszt, kenyér stb.), 12. a *műveltség eszközei* (könyv, pergamen, toll, stb.), 13. *állatokhoz kapcsolódó tárgyak* (patkó, nyereg, kantár, ostor, kengyel, sarkantyú, állatbőr, zabla, méhkas stb.), 14. *egyéb tárgyak* (felismerhetetlen tárgy, rendszerezhetetlen tárgy).

Az *állatok* csoportját szintén több alcsoportra osztjuk: 1. *vírusok*, 2. *egysejtűek* (amőba, napállatkák, papucsállatkák stb.), 3. *szivacsok* (tengeri szivacs), 4. *testüreg nélküliek* (hidra, korall, medúza), 5. *férgek és puhatestűek* (pióca, csiga, kagyló, polip), 6. *tüskésbőrűek* (tengeri sünn, tengeri csillag), 7. *izeltlábúak* (rák, pók, skorpió, bóbirta, rovarok: méh, légy, hangya, szarvasbogár stb.), 8. *halak* (csuka, aranyhal, ponty, keszeg, delfin – ez ugyan emlős, de a heraldikában hal formájában ábrázolták, mint a halak királyát, ikra stb.), 9. *kétféltűek és hiüllők* (béka, ebihal, göte, szalamandra, gyík, kígyó, teknős, ósgyík, stb.), 10. *madarak* (szárny, karom, szárnyas karom, toll, struccotoll, csőr, sas, pelikán, daru, strucc, kakas, papagáj, meghatározhatatlan madarak stb.), 11. *emlősök* (rovarevők: sünn, vakond, cickány; denevér; ragadozók: kutya, farkas, farkasfog, medve, menyét, oroszlán, tigris; elefánt, mamut, lamantin; páratlanujjú patások: orrszarvú, ló, szamár, lófarok; párosujjú patások: vadkan, víziló, szarvas, szarvasagancs, tulok; nyúl; rágcshalók: mókus, hörcsög, egér, pele; majomfélék: maki, majom stb.), 12. *képzeletbeli állatok* (griff, sárkány, baziliszkusz, párdúc stb.), 13. *egyéb állatok* (meghatározhatatlan állatok stb.).

Az állatokra szintén érvényes, hogy a külön névvel (pl. griff) el nem látott olyan állatok besorolásánál, melyek teste és feje két különböző ismert állat testrészeiből van összeállítva (pl. medvefejű és oroszlántestű állat), a fej (és annak máza) a releváns, az állatot a fej szerint soroljuk be a rendszerbe (a medvék közé).

A címereken rendkívül gyakoriak az oroszlán és a sas ábrázolásai. Ezért megkülönböztető jegyként figyelembe vehetők a különböző testhelyzetek. Ilyen lehet pl. a *lépő, ülő, ugró, ágaskodó, visszanéző* stb. oroszlán és más négylábú állatok.

A *növények* csoportja jól behatárolható. Felosztásuk: 1. *meghatározhatatlan növények*, 2. *virágok és indák* (heraldikai és természetes lilium, heraldikai és természetes rózsza, tulipán stb.), 3. *fák és cserjék* (csonkolt faág, tönk, falevél, makk, fenyőtoboz, szőlőfürt, alma, erdő stb.), 4. *gabonafélék* (búzakalász, kéve stb.), 5. *egyéb növények* (tengeri hínár, páfrány; gombák – ezek filetikailag nem növények).

A *természeti tárgyak és jelenségek* csoportját viszonylag kevés címerkép teszi ki. Főképp a természetes ábrázolásmódnál fordulnak elő. Ide tartozik: a természetes halom, a hegy, a domb, a szikla, a barlang, a folyó, a patak, a tenger, a felhők, a szivárvány, a villám, az eső, a vihar, a szél, a Nap, a Hold, a csillagok, az atommodell stb.

Az *egyéb címerképek* közé azokat az objektumokat soroljuk, melyek meghatározhatatlanok ugyan, mert a címerábrázolás vagy a pecsétlenyomat stb. sérült, kopott, de a címerképekhez való tartozásuk mégis felismerhető. Ide tartoznak azon címerképek is, melyek az előző csoportokba nem sorolhatók be.

Lényegében tehát olyan rendszerre van szükség, mely által a teljes reális univerzum leképezhető. Ezért sokféle rendszerezési szempontot kell egyesíteni, tehát speciális *objektumelméletet* kell kidolgozni. Az efféle sokrétű rendszerezési módszer ugyanazon objektumkészlettel kapcsolatban nem teljesen szokatlan. Ha a címerhatározás objektumkészletét szeretnénk definiálni, a pajzson előforduló objektumokat *funkció és rokonság, közelség* (együttesen *funkcionális affinitás*) alapján kell csoportosítani, majd rendszerezni.

A heraldikai objektumok akkomodációja a növényrendszertanban speciális esetben alkalmazott fenetikus affinitás alapján lehetséges, mely az érzékeléssel felfogható rokonságon, hasonlóságon, illetve habituális, tehát származástani kategóriákon kívüli kapcsolatokon alapul. A taxonómiai értelmezés szerint ennek lényege, hogy A faj közelebb áll B-hez, mint C-hez. A heraldikai objektumok összetartozását (tehát csoportosíthatóságát) a *funkcionális affinitás* szerint lehet meghatározni. Ezzel magyarázható, hogy miért tekinthető koherensnek az általunk felállított rendszer annak ellenére, hogy egymástól eltérő rendszertani szinteket rendeltünk össze. (Az állatok esetében filetikus rendszert alkalmaztunk, a tárgyaknál funkcionálisat, a növényeknél pedig fenológiai. Az emberek és a természeti tárgyak csoportja nem annyira szétágazó, hogy azokat több alcsoportra kellene osztani. Így ezen kategóriák — heraldikai szinten — *in toto* képezik a rendszer elemét.)

Ez a sokrétűség azonos kategóriákon belül a biológiában sem ismeretlen. A lepkeket pl. filetikai (származástani) alapon rendszerezik, de a hernyókat csak mesterséges rendszerek keretén belül, fenológiaiilag lehet osztályozni. Ezenkívül pl. a heraldikai sas nem konkrét faj, hanem a sasok általános, stilizált változata. Az állatok filetikai rendszerén belül tehát újra a fenetikai és más szempontok érvényesülnek.

Minden olyan rendszer tudományosan tekinthető tehát, mely engedelmeskedik bizonyos szabályoknak, tehát megismételhető. Ez még akkor is igaz, ha pl. egy lábnyomról nem tudjuk, hogy milyen *fajnév* tartozik hozzá. Amikor Kr. e. a 4. század végén az arisztotelési iskolához tartozó Theofrasztosz megalkotta a növények első

mesterséges rendszerét, (fák, cserjék, lágyszárúak), nem tudhatták, hogy ez lesz az alapja Humboldt ún. alapformáinak és a Raunkiaer-féle életforma-kategóriáknak, melyek nélkül nem jellemezhetők olyan nagyobb növényzeti rendszerek, mint a növénytakaró, az ökológiai spektrum, a fiziognómia, a formációk, kompozíciók stb. Ha a címerek chorológiai szempontjait vizsgáljuk, egyfajta heraldikai társulást kell képeznünk, s akkor ezen formációkat sem mellőzhetjük.

A mesterséges állatrendszerek közül az egyik megközelítésben ilyen életforma-típusokat állítottak fel a testalkotás és a helyváltoztatás típusa szerint (csúszó, úszó, mászó, ugró, repülő), mely nagyon hasonlít a Spenernél található rendszerhez. Cassaneus a címerképeket állatokra, fákra és virágokra osztotta.³⁹

Rajtunk múlik tehát egyedül, milyen klasszifikációs módszert választunk, ha az koherens *klasszifikációs rendszer*ként igazolja tudományos voltát. Esetünkben is ezért lehet egységesítő elvként meghatározni a funkcionális affinitást, mint keretet, ha ehhez megfelelő rendszerezési *eljárásokat* is találunk. Ebben az esetben még az is megeshet, hogy a többi tudomány fog tanulni a heraldikától, pl. a biológia, melyet az areális heraldika újfajta cönológiai szempontokkal gazdagíthat. A címerhatározói rendszer alapján ezenkívül hatékonyabb identifikációs rendszerek, valamint áttekinthetőbb számítógépes programok is kidolgozhatók, hiszen ezek is igen-nem ítéletpárokkal dolgoznak.

A címerhatározás szabályai

A nevezéktani kérdések tisztázása után az erre épülő determinációs szabályokat kell létrehozni. Néhány szabályt már az első heraldikus is megalkottak, melyeket Petra Sancta foglalt össze nyolc pontban. (1. Ha a hasított pajzsban két címerkép van, elől a színes mezőn fém, hátul fém mezőn színes legyen a címerkép, 2. a címerképnek nem szabad a pajzs alsó részét érintenie, 3. a címerképeket azok legjellegzetesebb formájában kell ábrázolni, 4. olyan helyzetben kell ezeket ábrázolni, hogy természetes erejük a legjobban kitűnjön, 5. az emberi alakok közül csak a mauritániai hermák engedhetők meg, más embereknek csak egyes testrészei, 6. ha egy pajzsban több fém van, ezeket úgy kell beosztani, hogy a felső sorban több legyen, 7. a kis sasok és rigók (merulae) csonkán, azaz láb és csőr nélkül ábrázolandók, 8. a címerkép nem utalhat az azt viselő család nevére.) Ezen szabályok nagyon hasonlítanak a Saxoferrato által összefoglalt szabályokhoz (a címerképnek a mező minél nagyobb felületét kell kitöltenie, az állatokat úgy kell ábrázolni, hogy jellegük kitűnjön, ha a címer csak mázakkból áll, a nemesebbet kell előre vagy felülre festeni).

Ezen szabályok tehát nem mondanak semmit a címerek morfológiai tulajdonságairól. Lényegében a címergyakorlat (Ars heraldica) előírásai. Az „ars” szónek kétféle jelentése van, jelenti a *módszert*, mely által a címerek szabályosan megkomponálhatók, és esztétikai fogalom, mely reprezentatív jelkép létrehozhatóságát jelenti. Számunkra a fogalom első jelentése lesz az a metodikai eszköz, mely által a címerek belső törvényszerűségei empirikus módon felderíthetők.

³⁹ Cassaneus i. m. 79.

Saxoferrato már eljutott a szerkezeti címertan küszöbéig, amikor megállapítható, hogy a címerábrák egyrészt létező dolgokra oszlanak (állat, épület, hegy, virág), másrészt olyanokra, ahol a jelvények (alakzatok) bizonyos mázak változásaiból jönnek létre (felezés, négyelés; cölöp, pólya stb.), illetve olyanokra, melyek a kétféle jelvény összetételéből állnak (pl. valamilyen címerkép egy mezőben). Ezen a területen tehát új utat kell törnünk, hogy felderíthessük a címerek szerkezeti felépítésének mélyrétegét.

A determinációs folyamat során azt állapítjuk meg, hogy: I. *osztott vagy osztatlan-e* a pajzs, II. *milyen a fő címermező borítása*, III. *milyen fő címerábra van a fő címermezőben*. Ha ezzel végeztünk és a címert még mindig nem sikerült meghatározni, csoportjába besorolunk, a IV. és V. lépésben az egyes fő címerábrák *megkülönböztető jegeit* (pl. álló, ülő oroszlán), VI. lépésben a fő címerábra *borítását* (pl. az arany álló oroszlán megelőzi az ezüst álló oroszlánt) vizsgáljuk. Lássuk ezután a címerhatározás konkrét szabályait:

I. Mivel az *egyszerű*, valamint az *osztott* (és egyesített) címerek meghatározásának menete némiképp eltér egymástól, első lépésben azt kell megállapítanunk, hogy a címerpajzs *egyszerű*, *osztatlan* (jele EGY) vagy *összetett*, tehát *osztott*, illetve *egyesített-e* (OSZ). A két típus külön rendszertani egységet képez. (III. Tábla)

A *címer egyszerű* (EGY):

1. Ha az *alap borítása egynemű* (egyféle borítású).

2. Ha az *alap többnemű*, a címerpajzs akkor nem számít osztottnak:

a) ha a mezők (tagolások) egyikében *sincs címerábra* (ekkor mesteralakok),

b) ha a címerábra *mind egyik mezőre színváltás* nélkül rá van helyezve (ez többmázú alap), miközben a mezők egyikében *sincs* egyéb címerábra (a cölöpölt, pólyázott, vágott, sakkozott stb. pajzsok szintén ilyen többmázú alapok és nem külön mezők konglomerátumai).

3. *Nem számít osztásnak*:

a) a *pajzsfő* és a *pajzstalp* (mesteralakok), ha mázuk eltér a pajzsmező mázától,

b) az *egyféle borítású alapon* nem egyenes osztóvonalall (vagy ennek változataival), hanem *mesteralakkal* (pl. cölöppel, esetleg címerképpel) tagolt pajzs akkor sem, ha az *egyféle borítású alapon* más címerábra is van,

c) az *osztóvonalra* helyezett és *különböző borítású* mezőket elkülönítő mesteralak (címerábra), ha egyik mezőben *sincs* címerábra,

d) a pajzsmezőt *teljes egészében* beborító pólyázás, cölöpözés, hasítás, vágás, harántpólyázás, sakkozás stb. (alapok),

e) *természetes ábrázolásmód* (pl. hullámzó tengeren hánykódó hajó, sziklák közt csörgedező patak) esetén a pajzs *osztatlan* és *egyféle borítású* (a címermező színe az ég kékje).

A *címer osztott és egyesített* (OSZ):

1. Ha a *többnemű alapon színváltó címerábra* van.

2. Ha az egy- vagy többnemű alapon *csak az egyik vagy legalább egy mezőre* van ráhelyezve a címerábra.

3. A *pajzsfő* és a *pajzstalp* csak akkor számít mezőnek, ha az *összetett pajzsokban* külön mező funkcióját tölti be (ha pl. borításuk megegyezik a címerpajzs egyéb részeinek borításával).

4. a) Ha az *egyféle borítású alapon* az osztóvonalon mesteralak (pl. cölöp vagy egyéb címerábra) van, a címer osztott, ha a mesteralakok (esetleg a címerképek) pozíciójából logikusan osztott címerre következtethetünk,

b) ha a *többszemű alapon* az osztóvonalon mesteralak (pl. pólya vagy egyéb címerábra) van, és az ilyen módon elválasztott mezők legalább egyikében egyéb címerábra is van, a címer ugyancsak osztott lesz.

5. Osztott pajzsok számát az *egyesített címer* is (mert összetett).

II. A második lépésben azt határozzuk meg, hogy milyen a fő címermező *borítása*.

Az EGY 1–2. pontokban felsorolt szabályszerűségek értelmében a címermező (vagy a fő címermező) lehet egyszemű, *egyféle borítású* (jele E) vagy többszemű, többféle borítású, ezen belül pedig *kétféle borítású* (K) és *többféle borítású* (T).

Az *egyféle borítású alap* (E) színsorrendben lehet *arany* (ar), *ezüst* (ez), *vörös* (vö), *kék* (ké), *zöld* (zö), *fekete* (fe), *egyéb szín* (esz), *ismeretlen máz* (imá) és *bundabőr* (bb).

A kétféle borítású alapok sorrendje először a címerosztás és a nekik megfelelő mesteralakok rendjét követi, majd az egyes alcsoportokon belül a színsorrendet, a következő módon: *vágott* pajzsok (vá), *hasított* (ha), *harántolt vagy balharántolt* (hbb), ide értve a harántpólyázást és harántvágást is, *négylet vagy harántnégylet* (nhn), *pólyázott vagy vágott* (pvá), *cölöpölt vagy hasított* (cöl) pajzsok és az *egyéb kétmázú alapok* (eka). Ezen utóbbi csoportba tartozik a sakkozás, a harántszakkozás, a rutázás stb. A kétmázú alapok esetében a színsorrendet mindig a jobb felső sarokban található borítás adja meg (beleértve a harántvágott pajzsokat is).

A többféle borítású alapok kis számban fordulnak elő, ezért itt néhány rendszertani csoport bevezetése is elégséges. Sorrendjüket a címerosztás és a mesteralakok sorrendje határozza meg, a borítások számának megfelelően. Ide tartoznak a *hárommázú* (hrm), a *négymázú* (négy) és a *négynél több mázú* (ntö) *alapok*.

A címerhatározáskor abból az alapelvből indulunk ki, hogy két címer megkülönböztetéséhez (főleg osztott címerek esetében) nem szükséges az egész címerpajzsot vizsgálni, egyszerűbb és célravezetőbb csak a *fő címermezőt* és/vagy a *fő címerábrát* szemlélni (tehát a pajzs borítását és díszítését). Két azonos borítású címermező klaszifikációjakor először a színsorrend a mérvadó (a díszítés ideiglenes figyelmen kívül hagyásával). A további lépés tehát a *fő címermező* kijelölése lesz (az osztott pajzsoknál). A II. lépésben tehát — a fő címermező borításának utólagos megállapítása mellett — egyúttal a fő címermező meghatározása is szükséges.

A *fő címermező* osztatlan pajzsok esetén az egész pajzsmező. Osztott és egyesített címereknél először számításba vesszük a boglárpajzso(ka)t és az egyéb kispajzsokat. Ennek megfelelően soroljuk be az osztott címereket a boglárpajzs nélküli (ø), és a boglárpajzssal ellátott (b) csoportba. A boglárpajzsok szerepe a determináció szempontjából ezzel véget is ér. (A boglárpajzsok általában önálló címerek, így azok a határozói kulcsban külön is szerepelnek.) A fő címermező borítása (és díszítése) tehát a teljes címer meghatározásának az alapja lesz.

A gondot elsősorban az összetett, osztott címerek fő címermezőinek kijelölése okozhatja. Ezért a „címer a címerben” elv alapján járunk el, ami azt jelenti, hogy a fő címermező helye meg fog egyezni az osztott címereknél tárgyalt felosztással (vö. a II. Táblán) Ezek után el kell döntenünk, hogy a fő címermező maga is *osztott-e*

(osz) vagy *osztatlan* (no). A két típus egy-egy alcsoportot képez. Összetett címerben *fő címermezőnek* számít:

1. A *jobb oldalon és/vagy fent* elhelyezkedő mező. (II. Tábla)

2. Ha a fő címermező az osztott mezőkre vonatkozó szabályok (OSZ 1–3. és 5. pontjai) értelmében maga is osztott, a „címer a címerben” elv alapján fő címermezőnek az számít, mely az osztott részen belül a *jobb oldalon és/vagy fent* helyezkedik el. (7. ábra)

3. Ha az osztott fő címermező maga is tovább osztott, a fő címermező (a meghatározás alapja) a *jobb oldali és/vagy a felső címermező-rész* lesz. (7. ábra)

4. Az egyesített címerek meghatározásakor a *fő címerpajzs* a domináns lesz: a jobb oldali, a nagyobb, a felső, a középső stb. (5. ábra)

5. Ha az egyesített címerek *fő címerpajzsa* maga is osztott, a fő címermező meghatározását a fenti 1–3. pontok szerint végezzük el.

A fő címermező meghatározásával egyidejűleg megállapíthatjuk azt is, hogy az összetett címerek *hányszor osztottak*. Az összetett címer (és egyesített címereknél a fő címerpajzs) rendszertani sorrendje a következő: *osztatlan* pajzsok (jele O; csak az egyesített címerek fő címerpajzsai és a boglárpajzssal ellátott osztatlan címerek (ezek is összetett címerek) lehetnek osztatlanok, összetett címernek számít minden olyan pajzs, melyen bármilyen pozícióban (pl. lovas kezében díszített pajzs, mint Litvánia címerében) boglárpajzs vagy bármilyen kispajzs van), *felezett*, kétszer osztott (F), *harmadolt* (H), *négyelt* (N), *ötödölt* (Ö), *hatodolt* (HA), *hetedelt* (HE), *nyolcadolt* (NY), *kilencedelt* (KI) és *kilencnél többször osztott* (KT) pajzsok. A nagyobb osztási fok általában már ritka.

Ha pl. a felezett pajzsok sorrendjét kell megállapítanunk, a kétféle mázú alapoknál és a címerosztásnál tárgyalt sorrendet vesszük alapul (vágott, hasított harántolt, balharántolt, egyéb módon felezett).

Az *osztások* számának megállapítására szintén be kell vezetnünk néhány szabályt:

1. Az osztott pajzsban mindig *szimmetriát* keresünk. A pajzs annyiszor osztott, ahány *legkevesebb* részre az a szimmetria és a (címerábrákat is figyelemmel kísérő) logika szabályai szerint felosztható (7. ábra)

2. Ha nincs szimmetria, *minden mező* külön osztásnak számít.

3. A *pajzsfő* és a *pajzstalp* mesteralaknak számít, kivéve, ha önálló címermező funkcióját töltik be. (III. Tábla)

4. Az *egyesített címer* annyiszor osztott, ahány részre oszlik a fenti szabályok értelmében a *fő címerpajzs*.

III. A címerhatározás harmadik lépésében megállapítjuk, hogy a fő címermezőben milyen *címerábra* szerepel. Ez lehet *mesteralak* (M) és *címerkép* (C), de előfordulhat az is, hogy a fő címermezőben *nincs* címerábra. Ilyenkor a címer rendszertani pozícióját a fő címermező borítása adja meg.

A címerek helyét a rendszertanban a fő címerábra jelöli ki. A *fő mesteralakok* rendszertani sorrendje a következő: *pólya* (pó), *cölöp* (cöl), *harántpólya vagy balharántpólya* (hbp), *kereszt* (ker), *pajzsfő* (pfő), *pajzstalp* (pt), és *egyéb mesteralak* (em).

A *fő címerképek* rendszertani sorrendje: *ember* (emb), *tárgy* (tár), *állat* (áll), *természeti tárgy vagy jelenség* (term), *növény* (növény) és *egyéb címerkép* (ec).

Minthogy a címerpajzson egyidejűleg általában több címerábra is szerepel, a meghatározás szempontjából fontos a fő címerábra kijelölése. A fő címerábra az lesz: I. amely a fő címermezőben a domináns, ha ilyen nincs, az II., amely meghatározott pajzsrészen található: 1. a boglárhelyen vagy 2. a díszhelyen, 3. a főhelyen, 4. a pajzsfő hátsó részén, 5. a pajzstalp közepén, 6. a pajzsliderék elején, 7. a pajzsliderék bal oldalán, 8. a pajzstalp elején vagy 9. a pajzstalp bal oldalán helyezkedik el. (8. ábra)

Külön címerábrának számít az is, amely szerves kapcsolatban áll egy másik címerábrával (pl. az oroszán fejen a korona, mancsában a szablya stb.; nem külön címerkép viszont a gránátból kicsapó lángnyelv, mert ez ugyanolyan általános ábrázolásmód, mint a sárkány szájából kicsapó lángnyelvek). Külön címerábrák azok is, melyek egy fő címerábra díszítését képezik (pl. a sas mellén elhelyezett félhold, a pólyán elhelyezett oroszán). Mivel azonban csak 'díszítés' funkcióban állnak, mindig csak 'mellék-címerábra' lesz a rendszertani pozíciójuk. (Ha pl. pólyán oroszán van, a pólya lesz a fő címerábra, annak ellenére, hogy az van alul, mert az oroszán ennek kiegészítő jegye, díszítése). Így pl. a 9. ábrán a br. Fejérváry címerben az oroszán domináns pozícióban és közepén található ugyan, de mégsem ez lesz a fő címerábra, hanem a pólya, mert az az egyféle színű alapon nem hozott létre címermezőt, így mesteralak funkcióban áll.)

IV. A meghatározás menete a negyedik lépésben a fő címerábrák saját megkülönböztető jegyei szerint folytatódik. Az angol szakterminológiában ennek a tulajdonság (attribute) kifejezés felel meg, mely implicit módon benne foglaltatik a címerábra terminológiájában (pl. a hím griffnek nincs szárnya) vagy speciális tulajdonságot jelöl: egyesek olyan részletekre vonatkoznak, mint a csőr, a karmok színe, mások a címerábra pózára (attitűde) vonatkoznak, melyre a címerábrák geometriája (pl. cölöpösen elhelyezett lándzsa) vagy a specifikus jelentésű nevezéktan által utalnak.

Ha a megkülönböztető jegyek kategóriáját tovább finomítjuk, két nagy csoportot különíthetünk el: 1. a hozzáadott jegyeket, ezen belül a külön jegyeket (kétfarkú oroszán, lékelt pólya), majd a címerábra helyzetét (kétfarkú álló oroszán, lékelt felsópólya), s végül a kiegészítő jegyeket (kétfarkú elötűnő oroszán, lékelt díszített felsópólya), illetve 2. a címerábra borítását (az arany kétfarkú elötűnő oroszán a klasszifikációs rendszerben megelőzi az ezüst kétfarkú elötűnő oroszánt).

V. Ötödik lépésben a fő címerábra borítását határozzuk meg. Rendszerezésüket a színrend szerint végezzük el (E, K, T). Pl. (mint említettük) az „oroszán” csoporton belül az arany álló oroszán megelőzi az ezüst álló oroszánt.

VI. Ha ez sem jelent elégséges megkülönböztetést két címerábra (két címer) közt, hatodik lépésben a mellék-címerábrák rendszertani és határozói (klasszifikációs rendszerbeli) sorrendje szerint osztályozunk. Osztott címereknél vizsgáljuk a 2., 3. stb. mezőt, a boglárpajzst, majd a címer külső tartozékait is szemügyre vesszük (elsőként a sisakdísz, majd az egyéb kiegészítő címerelemeket).

Összefoglalva, a címerhatározás minimum kettő, maximum hat lépésben végezhető el. I. Eldöntjük, hogy a címerpajzs egyszerű (EGY) vagy osztott (OSZ) és meghatározzuk a fő címermezőt; II. megállapítjuk, hogy a fő címermező milyen borítású (E, K, T); III. hogy a fő címermezőben milyen fő címerábra van (M, C, \emptyset); IV. hogy a fő címerábra milyen megkülönböztető jegyekkel rendelkezik; V. hogy milyen a fő

címerábra borítása (E, K, T); VI. vizsgáljuk a mellék-címerábrákat, -mezőket, a boglárpajzst és a kiegészítő címerelemeket (sisakdísz, egyéb kiegészítő címerelemek).

A címerhatározás elmélete

Az általunk megalkotott szabályok mögött egységes, komplex és dinamikus klasszifikációs rendszer áll, melyből a címerpajzst (megrajzolásának) genetikai eredete (címergyakorlati elv) és maguk a szabályok is levezethetők (címerelméleti elv). Meg kell tehát magyaráznunk az általunk alkotott szabályokat, hogy láthassuk a címertani és -határozói rendszer alapelvét (rendszertani elv), mely a címerleírásnak, a címerrendszertannak és az elméleti heraldikának is kiinduló pontja (klasszifikációs elv).

Úgy véljük, hogy a szabályok magyarázatára és a címerrendszertan felépítésére a legjobb módszer a címerek morfogenetikus szemlélete. Abból a feltevésből indulunk ki, hogy a címerek megrajolásakor a kezdeteknél mindig az üres pajzs áll. Ez a tény determinálja a címerszabályokat és a szabályok által létrehozott teljes rendszert is. A pajzsnak ugyanis meghatározott alakja van, ami behatárolja és kijelöli a díszítés lehetséges módjait. A díszítés szerkezete, bonyolultsági foka stb. ugyanis az emberi percepciósi képességek és a rendelkezésre álló szabad tér függvénye.

A morfogenetikus módszer az egyes alkotórészek, pajzselemek (tehát a címerpajzs objektumai és kölcsönös elrendezésük) létrejöttének kapcsolatait vizsgálja. Ezért különbséget kell tennünk a címerleírás és a címerhatározás szempontjai között. A címerleírás definíciói a -határozás számára gyakran pontatlanok (főképp a címerábrák megkülönböztető jegyei tekintetében) és következtelnek. Arra kell tehát törekedni, hogy ezen különbségek minél kisebbek legyenek. Pontos leírás híján ugyanazon címert különbözőképp lehet megrajzolni. Ezen — mint láttuk — a megkülönböztető jegyek némi pontosításával sokat lehet segíteni. Semmi sem pótolja azonban az eredeti címerrajzot.

A címerhatározás címerelmélete (tehát címerleírása) magát a pajzst elemzi, annak borítását, osztását és a pajzsmezőben elhelyezkedő címerábrák kölcsönös viszonyát pontos morfológiai és genetikai összefüggések szerint. Ez a szemléletmód elősegíti a címerelmélet egységesítését, a címerleírás rendszerek effektív tételét; a címerrendszertant és a klasszifikációt logikailag rendezzi, pontos szabályokat hoz létre, tehát egységes szisztémát képez, mely néhány közös jegy és szabály által leírható és definiálható. Ezen rendszerben bármely tetszőleges (szabályos) címer elhelyezhető és visszakereshető. A címerhatározás és klasszifikáció elmélete egyrészt „periódusos rendszernek” tekinthető (mint Mengyelejev hasonló kémiai rendszere), melyben a létező és a még nem létező címereknek meghatározott rendszertani helye van; másrészt matrix-rendszernek is nevezhető (mint Jakobson fonetikai rendszere, mely a bináris elv alapján diszkrét és ellentétes megkülönböztető jegyekkel, ellentétpárokkal operál). Ezen rendszerben a címerek néhány ellentétpár segítségével (ítéletekkel és negációkkal) leírhatók. A címereknek tehát a klasszifikációs rendszerben egyrészt meghatározott helyük van (rendszertani elv), másrészt helyük pontosan meghatározható (határozói elv), s a két pozíció a rendszerben egymással azonos.

Ezen szabályok, valamint a címerelmélet megfelelő szintje teszi lehetővé, hogy átfogó klasszifikációs rendszer létrehozásáról egyáltalán gondolkodhassunk. Gatterer

a címerek szerkezeti felépítésének kérdését éles logikával rendezte. Bárczay elméletét távtannak nevezte,⁴⁰ de aligha volt igaza, különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy a címerhatározás (és klasszifikáció) során az ő elvei szerint lehet meghatározni, mikor beszélhetünk egyszerű és osztott címerről.

Gatterer a címertan Euklidésze, és bár nem alkotott külön rendszertani szabályokat, a szerkezetbeli törvényszerűségek felderítésével jó alappal szolgált ezekhez. Megmutatja, hogy néhány osztóvonal által hogyan jönnek létre a címerpajzs morfológiai alakzatai és ezek miként képeznek rendszert. Kimutatta, hogy a négyféle irányú osztóvonal valamelyikének alkalmazása osztott pajzsot eredményez. Ha nincs semmilyen osztóvonal, a pajzs egyszerű. Ekkor a pajzs csak egy térből (*Raum*) áll, nevezetesen a pajzs felületéből (*Oberfläche*). A másik esetben a pajzs legalább két térből áll, tehát osztott. Azt a teret, melyet osztóvonalak zárnak körül, mezőnek nevezzük (*Platz*). Ehhez jön még a mezők színe, melyek a különféle alakzatok (*Körper*) tulajdonképpeni létrehozói. Az egyszerű pajzs csak egy tinktúrából állhat, az osztott viszont egynél többből. Ha egy tinktúra annyi mezőben helyezkedik el, mint a többi, egyszerű pajzsosztás (*Schildestheilung*) vagy tagolás (*Section*) keletkezik. Ha viszont egy tinktúra több mezőt foglal el, mint a többi, mesteralakot (*Ehrenstück oder Heroldsfigur*) kapunk. A tagolások tehát nem egyebek mint tinktúrák, mivel az osztóvonalak egyenletesen osztják el azokat a pajzsban.⁴¹ Azt a mezőt (*Platz*), melyben címerábra (*Wappenfigur*) van, *alpnak* (*Feld*) nevezzük. Az egyszerű pajzsban csak egy alapja lehet, az osztottnak több, de csak akkor, ha a mezőben van címerábra.⁴²

A címermezők és mesteralakok pozíciójának vizsgálatánál alapvető fontosságot fog kapni a színezés, ez határozza meg ugyanis, hogy milyen morfológiai jegyekkel találkozunk a pajzsban. Ezen alapkérdések vizsgálata után dönthető el, hogy a mezők és a mesteralakok, valamint a címerképek hogyan viszonyulnak egymáshoz.

Itt tehát alapvető morfológiai kérdésekről van szó, melyet Schmeitzel is érint: „... die ex *Sectionibus* entstehende *spatia*, manchmal leer erscheinen, ... manchmal aber auch, wo nicht alle, doch einige, **mit anderen Figuren besetzt sind**, ... Bey diesen Exempeln ist zu merken, daß bey solchen Wappen, derjenige Platz, da eine Figur erscheinen, so dann *respectu figurae*, Feld genennt werde...”⁴³

Mindebből az a tanulság, hogy az olyan szerkezeti elemek terminológiáját, mint pl. a mező (*Platz*), az alap (*Feld*) tagolás (*Sektion*) stb. pontosan kell definiálni, hogy egzakta klasszifikációs rendszerbeli kategóriákat kapjunk, melyek megkönnyítik a címerek rendszerezését és lehetővé teszik a fontos strukturális elemek pontos felismerését és definiálását.

Mint láttuk, az újkori tudományos heraldikában olyan nézet alakult ki, hogy a pajzs morfológiai alakzatai között tagolásokat (*Sektionen*) és mesteralakokat (*Heroldsbilder*) kell megkülönböztetni. Az elsónél az egyenlő nagyságú mezőkben a mázak egyenletesen oszlanak el (mint pl. a négyelt pajzsban), a tulajdonképpeni mesteralakoknál viszont az egyik máz általában kisebb teret foglal el (mint pl. a pólya vagy a kereszt), mint a másik. Az elsónél tehát nem állapítható meg pontosan, hogy melyik

⁴⁰ Bárczay i. m. 498.

⁴¹ Gatterer 1774. 13.

⁴² Uo. 14.

⁴³ Schmeitzel i. m. 134.

máz a mesteralakok és melyik az alap, a másiknál viszont az alak és a méretbeli különbség egyértelműen kijelöli a mesteralakot. Gatterer⁴⁴ annak eldöntésére, hogy az osztott pajzsban egyszerű tagolás (*Section*) vagy mesteralak van-e, azt ajánlja, hogy számoljuk meg a pajzs mezőit (*Plätze*), majd a felhasznált tinktúrákat. Ha egy tinktúra ugyanannyi mezőben helyezkedik el, mint a többi, tagolással (*Section*) van dolgunk, ha viszont egy tinktúra több mezőt foglal el a többinél, mesteralakot (*Heroldsfigur*) kapunk.

Mint láttuk, a heraldikában az egyszerű és osztott címerekben minden *üres tér mezőnek* számít, és minden mezőt *alpnak* tekintenek, melyben *van* valamilyen címerábra. A *van* és a *nincs* kérdése ezen a ponton hermeneutikailag, az értelmezés és az interpretáció szempontjából határozza meg a pajzsban az osztóvonalak által keletkező alakzatok logikáját és jelöli ki helyüket a rendszerben.

Így pl. a von Schönfels család ezüsttel és feketével háromszor harántvágott címerében (13. ábra) vagy négy mező van vagy csak egy (potenciális) alap. Ha az alpnak az ezüstöt tekintjük, a mezőben két fekete harántcsík van, ha a fekete színt vesszük alpnak, a mesteralak a két ezüst harántcsík lesz. Lehetséges olyan értelmezés is, hogy a három vágás által négy *mező* keletkezett. Ezt azonban csak akkor látjuk meg-alapozottnak, ha az így létrejött mezők legalább egyikében külön címerábra is van.

Itt kap külön jelentőséget azon kérdés vizsgálata, hogy egy mezőben van-e címerábra vagy sem. Lehetséges ugyanis olyan elrendezés is, amikor mindkét mázra ráhelyeznek egy vagy több címerábrát. Ilyen esetben az ezüst és fekete vágások együttesen képezik az adott címerábra (kétféle mázú: K) *alpját*, és a pajzsban ekkor csak egy (kétféle mázú) *mező* jön létre. A leghelytállóbb megoldás tehát az, ha az ilyen típust kétféle mázú *alpnak* és nem (négy) külön *mezőnek* tekintjük.

Ehhez hasonló szerkezetű *alapot* figyelhetünk meg a von Holtzendorf család címerében (13. ábra), ahol az ezüsttel és feketével négyelt mezők mindegyikére ráhelyezték a vörös pólyát. A vágás és a hasítás által négy *mező* keletkezett ugyan, ezek azonban a mesteralaknak (a pólyának) csak *egyetlen* (kétféle mázú) *alpját* képezik. Ha tehát a címerábra a mezők mindegyikére rá van helyezve, azon nem *mező*, hanem *alap* funkcióban állnak, hiszen nincs kitüntetett címermező, következésképp osztatlan címer jön létre (EGY:3c); *mező* funkciójukat csak akkor szerzik vissza, ha közülük valamelyikben külön címerábra is van (OSZ:4b), hiszen ekkor azt feltételezhetjük, hogy a pajzsban több címert egyesítettek, tehát osztott címer jött létre.

Az említett két címertípus ezen az elméleti alapon egyesíthető, ami megadja az egyszerű és összetett címerek definícióját is.

Ezután már azt a kérdést is vizsgálhatjuk, hogy a mezőkben elhelyezkedő címerábrák (címerképek) milyen szerepet játszanak az egyszerű és összetett címerek létrehozásában, s melyek ennek a törvényszerűségei.

Így pl. az Almásy család címerében (10. ábra) az üres pajzsba elsőként láthatólag az arany szarufát rajzolták be, és az egyszerűakat a rendelkezésre álló *hely* (a pajzsmező oldalai és a fő címerábra közti szabad terület) és a szarufa *helyzete* (póza) szerint rendezték el. A címerképek (egyszerűek) elhelyezését determináló tényező a pajzs által nyújtott *tér* és a (fő) címerábra *helyzete*, angol heraldikai értelmezés szerint

⁴⁴ Gatterer 1774. 13.

geometriája. Mi azonban helyesebbnek tartjuk a fő címerábra *metafizikája* kifejezést. Ha ugyanis a szarufa nem lenne ennyire hegyes szögű, az egyszarvúak esetleg nem ágaskodó, hanem járó helyzetben lennének. Az egyik címerábra helyzete tehát meghatározza a többiét, s ebből alakul ki az összkép, a címerek metafizikája, mely nem tudatos kompozíció, de követ bizonyos esztétikai megfontolásokat.

A fenti példából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az azonos borítású alapon (a morfogenetikus szemléletmód és a logikus megfontolások alapján) a címermezőben elhelyezkedő szarufa, más mesteralak (illetve címerkép) nem osztott, hanem osztatlan pajzsot hoz létre. A címer megrajzolásokor valószínűleg csak azt tudták, hogy a kék alapra a szarufa mellé valahány egyszarvút is fel akarnak helyezni. A szarufa, geometriája miatt, egyrészt ennyi egyszarvú ábrázolását követeli meg (egy, vagy három egyszarvú nem lenne esztétikus), illetve teszi lehetővé (több nem férne el a pajzsban úgy, hogy felismerhetők maradjanak), miközben a szabad hely és az egyszarvúak száma determinálja azok nagyságát is.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a címerpajzsban látható díszítés egyrészt a tulajdonost szimbolizáló igény hatására keletkezik (pl. az ún. „beszélő címerek”, a mesterségek szimbólumai a pajzsban, a város folyójának szimbolizálása stb.), másrészt a címerábrák metafizikája eredményezi azokat (a helyzet vagy póz, a nagyság, a címerábrák száma, az emberi percepciók képességek határa stb.)

Ha pl. a Stummer család címerében (11. ábra) nem sarkos pólya (kettős szarufa) lenne, hanem pl. cölöp, a kard valószínűleg nem fekvő, hanem álló helyzetben volna, ami dokumentálja másodlagos pozícióját a fő címerábrához (honourable ordinary), annak pózához viszonyítva. Ha a kard kisebb volna, több is elférne belőle az adott pajzsrészen. A mellék-címerábrák jegeit ezenkívül a fő címerábra külön jegei is meghatározzák. A képen látható sarkos pólyára ugyanis az adott módon pontosan három madár (rigó) helyezhető el a legesztétikusabban.

Megfontolásainkat a *morfogenetikus* elv mellett a másik arisztotelészi vizsgálati módszerrel, az *analitikus* vagy *diakrónikus* elvvel is kiegészíthetjük. Heraldikai szinten ennek eszköze a historizálás. Jó példája a diakrónikus elvnek Kassa címerének történeti átalakulása (12. ábra), mely a bővítések során egyszerű címerből osztottá fejlődött.

Az eredeti, 1369-es címeradomány szerint a város címere vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzs (Árpádok), mely fölött három arany lilium van kék pajzsfőben (Anjouk). 1502-ben II. Ulászló király ezt a címet kibővítette egy kék pajzstalppal, melyben arannyal és vörössel hasított harántpólya és három arany lilium látható (Candalei Anna királyné címeréből), a vágott pajzsmezőt pedig hasítással, a hasított lengyel sasnak (Piaštók) az osztóvonalra helyezésével fejezték.

Ezen címer diakrónikus vizsgálata több tanulsággal is szolgál. Először is megállapíthatjuk, hogy a pajzsfő és a pajzstalp nem külön címermezők (EGY:3a), mert mesteralak értékben szerepelnek, miként mesteralak volt az eredeti, 1369-es címeradomány pajzsfője is.

A pajzsfőt (majd annak mintájára a pajzstalpat) eredetileg valószínűleg nem külön pajzsmezőként hozták létre, hanem olyan felületként, melyekre különféle megkülönböztető jegeket, mellékjegeket, kitüntetések, a címerbővítés különféle elemeit helyezhették el. Így pl. a 12. és 15. század közt fennálló itáliai, pápáparti guelf párt jelvénye (*Capo d'Angidò*) kék pajzsfőben három arany lilium volt (mint Kassa

címerében) az Anjouk címeréből, a császárpárti ghíbbelin pártjelvény (*Capo dell'Imperio*) viszont arany pajzsfőben a fekete császári sas volt. A Bourbonok alatt az ún. elsőrendű városok (*bonnes villes*) kitüntetésképp kék pajzsfőben három arany liliumot viseltek, I. Napóleon uralma alatt viszont vörös pajzsfőben három arany méhet (a Buonaparték címeréből). Ezért a pajzsfő (és a pajzstalp) címermezőként való értelmezése a történeti példák nyomán kérdéses.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy amennyiben a mezőben további címerábra nincs, a pajzs nem lesz osztott (EGY:2a), mert a fő címerábra mindegyik mezőre színváltás nélkül rá van helyezve (Kassa 1369-es címerében ilyen mesteralak a pajzsfő). Ha viszont az egyik mezőben címerábra is van, az külön is meghatározza, hogy a pajzsban több címet egyesítettek, s a címer osztott lesz (OSZ:2). Kassa címerének 1502-es bővítései a vágott mezőt hasítással fejezték, s a jobb mezőben a hasított lengyel sasnak helyezték el. Itt tehát már nyilvánvaló címer egyesítésről van szó, míg az eredeti kék pajzsfő pártjelvényként is értelmezhető.

Összetett pajzsról beszélünk akkor is, ha az *egyféle borítású alapon* a mesteralakok (vagy címerképek) helyzete logikusan ezt a következtetést kívánja (OSZ:4a). Bár ezen esetek eléggé gyér számúak, s nem is feltétlenül szükséges részükre külön rendszertani helyet biztosítani az osztott címerek között, tanulságképp mégis foglalkoznunk kell velük.

Jó példája ezen címereknek a Habsburg-Lotharingiai-ház címere, ahol arany mezőben ezüst pólyával díszített vörös cölöpöt találunk (Ausztria). Az, hogy az egyféle harántpólya helyzetén kívül a diakrónikus vizsgálattal deríthető ki. A pajzsban ugyanis két (három) címet egyesítettek. A jobb mezőben a Habsburgok ősi címere látható (arany alapon koronás kék oroslán), a bal mezőben pedig Lotharingia címere van (arany alapon vörös harántpólyán három ezüst sas /alerion/ repül).

A diakrónikus elv azonban nem vezet mindig eredményre, mert jó néhány olyan címerrel is találkozhatunk, mely a címerhatározás szabályai értelmében osztatlan lesz, s a historizálás viszont kideríti, hogy egyesített címer, vagy fordítva. A címermeghatározás és -klasszifikáció feladatai közé azonban nem tartozik a címerek historizálása. Számunkra elegendő, hogy a címereket nevekhez tudjuk rendelni, ami nagyban segítheti a diakrónikus vizsgálatot is. Ha ugyanis a pajzsot több önálló címerből állították össze, az egyes címerrészek a határozói kulcsban önálló címerként is megtalálhatók lesznek. Ezen a módon a rokoni heraldika negyedelt címereiről is könnyen kideríthető, hogy milyen családok címereit egyesíti.

A címerek tehát, mint bizonyos információtartalommal bíró jelek, alkalmasak arra, hogy személyt, tárgyat, földrajzi egységet, kort stb. identifikáljanak. Helyes módszer alkalmazása esetén ezért egyetlen címernek ugyanolyan információértéke lehet, mint húsznak vagy több száznak.

Így például a címerek vizsgálata is segítette Csapodiné Gárdonyi Klára kutatásait⁴⁵ egyes kódexek korának és tulajdonosainak felderítésében; régészeti feltárások alkalmával felszínre került címerek gyakran adnak választ ugyanezen kérdésekre.

⁴⁵ Csapodiné Gárdonyi Klára: Adalékok kódexeink címereihez. MKSze. 1983. 366–369.

Szakály Ferenc⁴⁶ vetette fel ennek lehetőségét, hogy az ekevas és csoroszllya a hódoltsági területtel határos vidék falusi pecsétjein a parasztság önvédelmi szervezetének, a parasztvármegyének a megkülönböztető jelvénye volt. Bár ezt egyes heraldikusok nem fogadják el,⁴⁷ Püspöki Nagy Péter számos ezzel kapcsolatos részletkérdésre adott választ.⁴⁸ A falusi pecsétéken látható ábrák törvényszerűségei alapján rekonstruálni tudta a parasztvármegyék területi kiterjedését és azok központjait azokon a hódoltsággal szomszédos barsi területeken is, ahol már a nemesi vármegye fennhatósága is érvényesült.

Az ilyenfajta kérdésfeltevés tehát olyan eredményekhez és következtetésekhez is vezethet, melyek más eszközökkel nem érhetők el. Ezért az areális heraldika és más progresszív módszerek bevezetésével nemcsak a heraldika nyerhet, hanem a történettudomány, a művészettörténet, a régészet stb. is. A statisztikai következtetések levonásához nagyszámú címeranyag feldolgozása szükséges, melyhez elengedhetetlen a megfelelő determinációs rendszer. Néha ugyanis egyetlen címer, vagy néhány címer sorozata is rengeteg információt szolgáltat. Ennek előfeltétele a címerhatározás és a rendszerezés metodológiai kérdéseinek tisztázása, a törvényszerűségek felderítése.

A kérdés tehát az, nem lenne-e célravezetőbb megoldás a címerhatározói rendszer alapelveitől a címerpajzson szereplő címerábrák alfabetikus rendjét választani, miként ezt Rentzmann tette?

Az ilyen megoldás valószínűleg egyszerűbb lenne, de nem célravezető. Ilyen rendszerben ugyanis nem csoportosíthatók szerves módon a címerek, nem vizsgálható a címerábrák kölcsönös matematikai, statisztikai, tematikai, chorológiai stb. viszonyainak mélyrétege, sem a morfológiai kérdések, és nem vonhatók le ezek által más tudományterületek számára is értékes és hasznosítható következtetések. A határozói elv előnye akkor mutatkozik meg a legmarkánsabban, az alfabetikus rendszerrel szemben, ha pl. olyan esettel találkozunk, hogy egy mezőben szereplő rigórl pontos leírás és címerrajzolat híján, (illetve hiányos ornitológiai vagy a címerképekkel kapcsolatos alapos ismeret híján) nem tudjuk meghatározni, hogy milyen madárral van dolgunk. Ilyen esetben tehát nem szükséges átnéznünk a teljes határozói rendszert, csupán a madarak listáját kell áttekintenünk, ahol az ismeretlen ábra szűkebb rendszertani csoportja kizárásos alapon (nem sas, nem kacs, nem gólya, nem fecske stb.) jól megközelíthető.

A jó címerhatározó rendszer ezenkívül minden nyelvben ugyanazt jelenti, az alfabetikus módszer által viszont káosz keletkezik. A genetikus elv alkalmazása esetén csak egyetlen, címerrendszertani alapokon nyugvó rendszert kell kidolgozni, hogy az általános érvényű legyen, melynek megértéséhez nem szükséges több tucat idegen nyelvet elsajátítani. Az alfabetikus rendszer ezenkívül — felületesebb formában — ugyanúgy megköveteli az alapvető morfológiai problémák vizsgálatát, de nem teszi lehetővé a heraldikai rendszerek lényegének megértését, hiszen nem is ez a célja.

A címerhatározás klasszifikációs rendszere tehát olyan szerves heraldikai kulcs, mely felfedi a heraldok kezdetleges rendszereinek értelmét, vizsgálhatóvá teszi a cí-

⁴⁶ Szakály F.: Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században. Értekezések a történettudomány köréből. 49. sz. Bp. 1969. 142. sk.

⁴⁷ Bertényi Iván: Új magyar címertan Bp., 1994. 98.

⁴⁸ Püspöki Nagy P.: Erb mesta Želiezoviec. Bratislava, 1976. 147–187.

mertani szabályok által egymásra rétegződő elemek, és az ilyen úton létrejövő önszerveződő objektumok genézisét.

Gyakorlati címerhatározás

A nomenklatura ismertetése és a címerhatározás szabályainak létrehozása után most hozzáláthatunk a határozói (és klasszifikációs) rendszer megszerkesztéséhez. A használható határozói kulcs összeállításának elsődleges jelentősége az, hogy általa könnyen tájékozódhatunk a címerek birodalmában.

A magyar címeranyag meghatározása elméleti szempontból nem számít túlságosan nehéz rendszertani feladatnak, a magyar heraldika jellemzője ugyanis (a meszteralakok másodlagos jelentősége mellett) az egyszerűsége törekvés elve. A magyar címerek közt pl. nyolcnál többször osztott pajzs alig van, de már a négyelt pajzsok is viszonylag ritkán szerepelnek. Az egyszerűsége viszont (a meghatározással ellentétben) kissé megnéhezíti a klasszifikációt. A magyar városi címerekben pl. 20% alatti az osztott pajzsok aránya (a cseh és lengyel városi címerekben 20%, a német címerekben 25%) és a címermezők több mint 50%-ának kék színű a mezője (Csehországban 31% kék, 28% vörös, 10% ezüst, 5% arany; Németországban 12% arany, 19% ezüst pajzs szerepel és ekörül mozog a kék és a vörös mezők aránya is; az alpesi országokban a vörös aránya meghaladja a többi mező arányát). Ezenkívül a magyar címerekben gyakran szerepel az ember és az oroszlán (Lengyelországban és Csehországban 30% erődítmény, Németországban 40% állat /főleg oroszlán és sas/, Lengyelországban valamivel kevesebb szerepel; Csehországban 25% növény, 30–40% tárgy és 15% ember található a címereken, a szentek azonban nagy számban fordulnak elő a magyar, a lengyel, a német és az alpesi országok címereiben).⁴⁹

A rendszerezést főleg a sok osztatlan pajzs nehezíti, az osztott pajzsok közt ugyanis jóval több rendszertani kategória állítható fel; a meghatározást pedig a nagyszámú kék pajzs nehezíti, és a sok címer. Ez nem véletlen, hiszen Lengyelországgal együtt Magyarországon volt legnagyobb a nemesség aránya Európában. A lengyel heraldika sajátossága következtében azonban egy-egy címert ott akár 600 család is viselhet.

Kempelen Béla századunk elején 120 ezer család feldolgozását tervezte genealógiai művében. Ezért nem túlzó, ha a teljes magyar címeranyagot a variánsokkal 150–200 ezerre becsüljük. Ha mindezen címereket egyetlen heraldikai műben gyűjtenénk össze, a címerhatározás szabályainak alkalmazásával a differencia olyan fokát érnénk el, hogy a meghatározási folyamat végén az *osztatlan* címerek alapcsoportjai a VII. lépést követően átlagosan 15 címert tartalmaznának a *kék*, és 1,5 címert az *arany* alapú címerek esetében, míg az *osztott* címereknél ugyanezen arányok a X. lépés után 0,4-es, illetve 0,04-es átlagot adnának.

Ezzel a módszerrel az adott címer könnyen kikereshető egy tematikailag és rendszertanilag jól behatárolható csoportból. A címerhatározás szabályai segítenek továbbá az elméleti heraldika továbbfejlesztésében és a szakterminológia egységesítésében.

⁴⁹ Čarek, J.: Městské znaky v českých zemích. Praha, 1985. 57–58.

A címerek gyakorlati meghatározása háromféle módon végezhető el:

1. A *határozói kulcs* alapján. A meghatározást a kulcs elején, az egyszerű címereknél kezdjük és addig haladunk előre a rendszerben, míg a keresett címert nem találjuk.

2. Követhetjük a határozói kulcs szerkezetét sematikusan mutató *dichotomikus határozói táblák* elágazásait, hogy megkapjuk a keresett címer rendszertani csoportjának oldalszámát.

3. A konkrét címer alapján megírhatjuk annak *betűképét* (szígláját), s így keressük azt ki az oldalak tetején szereplő betűképek, betűrövidítések sorrendje szerint.

Összeállítható névmutató is, ha ismerjük a család, intézmény stb. nevét, melynek címerét keressük. A tárgymutató ebben az esetben maga a határozói kulcs.

Az egyes címereket a határozói kulcsban helyezzük el. Hozzájuk a logikailag rendszertani sorba állított ellentétes ítéletpárok vezetnek el bennünket. A meghatározást a kulcs elején, az egyszerű címereknél kezdjük. Ha a címerhatározás szabályait megtanultuk, hozzáláthatunk a kereséshez.

A kulcs első mondata azt állítja, hogy a címer egyszerű, osztatlan. Ha ez az ítélet — a címerhatározás szabályai értelmében — igaz, a meghatározást az ez alatt szereplő mondat igazságtartalmának vizsgálatával folytatjuk. Ha ez ítélet nem igaz, vagyis a címer nem egyszerű (tehát osztott), a meghatározását azon az oldalon folytatjuk, melynek számát a kulcs negációja tartalmazza és a negáció betűképe.

A határozói kulcs olyan *sorokból* áll, melyek tartalmaznak egy római számot (I-től V-ig az osztatlan és I-től VII-ig az osztott címerek esetén), ez jelzi, hogy a meghatározási folyamat melyik lépcsőfokán állunk; tartalmaz egy kis- és nagybetűkből összeállított betűképet, mely rövidített formában közli az ítélet tartalmát. Ezt követi maga az ítélet, mely értelmes mondat formájában tartalmazza az éppen aktuális alapinformációt. (Pl. az arany alapon harántpólya van). Az ítélet után egy újabb betűkép áll, mely az ítéletben megfogalmazott információ negációjának rövidítése. (Példánk nál maradvá: az arany alapon kereszt van; tehát nem harántpólya, hanem a rendszertan szerint a kulcsban azt követő mesteralak.) Ez a betűcsoport egyben a kulcs szerint következő helyes információt (vagy helytelent) is tartalmazza. Hogy megtalálása könnyebb legyen, a szigla mögött közölni kell azt az oldalszámot, melyen fellelhető.

A határozói kulcs (a klasszifikációs rendszer) természetesen kiegészíthető új elemekkel (ítéletekkel), ha azt az egyes címerábrák vagy címertípusok gyakorisága indokolja. Az egyes nemzeti címeranyagok struktúrája ugyanis egymástól is különbözik. Angliában pl. a rendszer elengedhetetlen eleme lenne a szarufás címerek szerepeltetése. Tehát nem a kulcs határozza meg a klasszifikációs rendszert, hanem a rendszer a kulcsot.

Lássuk most a meghatározás gyakorlatát! A címerhatározást tehát a határozó kulcs elején kezdjük. Itt a következő mondatot találjuk:

I. EGY A címerpajzs egyszerű, osztatlan (EGY) – (OSZ);

Ha a pajzs valóban osztatlan, a meghatározást a következő sorban, a II. pont szerint folytatjuk:

II. E Az alap egynemű, egyféle borítású (E) – (K; T);

Ha viszont az általunk keresett címer osztott, a zárójelben szereplő oldalszámon () megtaláljuk a határozási folyamat következő kulcsát, betűképét (OSZ). Az egyszerű (EGY) és osztott (OSZ) rövidítések a további betűképekből már elmaradnak.

Elemezzünk most egy sort a határozói kulcsból!

V. EarCáll		Az arany alapon állat van	(áll) –	(EarCterm;)Ø	
A meghatározási folyamat V lépése	Az ítélet szíglája	A ítélet szóbeli megfogalmazása	A kulcsszó rövidítése	Az ítélet negációjának rövidítése	A további határozás oldalszáma

A meghatározás aktuális folyamatának kulcsszavát mindig a betűkép utolsó (kis- vagy nagybetűs) betűcsoportja rejti. Így pl. az V. lépésben a kulcsszó esetünkben az *állat* volt (vagyis a címerpajzs fő címerképe arany alapon valamilyen állat).

Elemezzük most a szigla információ tartalmát!

V. EarCáll

- | Az arany alapon állat van (áll)
- | Az arany alapon fő címerkép van (C)
- | Az egyféle borítású alap arany (ar)
- | A pajzs egynemű, egyféle borítású (E)
- | A pajzs egyszerű, osztatlan (EGY)

Ebből a betűképből, szíglából megtudhatjuk, hogy a pajzs egyszerű, egyféle borítású és az arany alapon a fő címerkép valamilyen állat.

Lássunk most két újabb példát az osztott címerek betűképeire!

VII. FnoEarCáll

- | Az arany alapon állat van (áll)
- | Az arany alapon fő címerkép van (C)
- | Az egyféle borítású alap arany (ar)
- | A fő címermező, címerpajzs egyféle borítású (E)
- | A fő címermező, címerpajzs tovább nem osztott (no)
- | Az alappajzs, a főpajzs felezett, kétszer osztott (F)
- | Az alappajzs, a főpajzs boglárpajzs nélküli (ø)
- | A pajzs osztott, összetett, egyesített (OSZ)

VII. bFoszEarCáll

- | Az arany alapon állat van (áll)
- | Az arany alapon fő címerkép van (C)
- | Az egyféle borítású alap arany (ar)
- | A fő címermező, címerpajzs egyféle borítású (E)
- | A fő címermező, címerpajzs tovább osztott (osz)
- | Az alappajzs, a főpajzs felezett, kétszer osztott (F)
- | Az alappajzs, a főpajzs boglárpajzssal ellátott (b)
- | A pajzs osztott, összetett, egyesített (OSZ)

Ezen néhány ítélettípussal és 51 főtaxonnal az egész határozói rendszer leírható, egységes klasszifikációs rendszerré alakítható.

Ha már eljutottunk a meghatározás utolsó lépéséig, (példánknál addig a pontig, hogy tudjuk, a címerpajzs, a fő címermező arany és benne valamilyen állat van), a meghatározás már az egyes kategóriákon belül (állat) folytatódik, mégpedig az objektumkészlet elméleti rendszertana szerint majd alfabetikus rendben. Ezt a kategóriát, csoportot a címerábrák konkrét mutatója szerint, a konkrét címeranyag alapján tárgyaljuk:

V. Az arany alapon állat van (áll) - (EarCterm;)

C. Az állat:

1. izeltlábú ()
 - rák ()
2. madár ()
 - sas ()
 - sasszárny ()
 - vadkacsa ()

A C. pont alatt megtaláljuk ezen csoport konkrét mutatóját, valamint a zárójelben a meghatározás folytatásának oldalszámát. A további meghatározás már az egyes címerábrák megkülönböztető jegyei szerint folyik (kétfejű sas; kétfarkú álló ezüst oroszlán stb.), ahol az egyes alcsoportok bevezetőjeként szintén külön mutató és oldalszámjegyzet áll.

A címerek betűképei alapján a rendszerben könnyen tájékozódhatunk, de az egyes címerek betűképei is könnyen megírhatók a konkrét címer alapján. A 14. ábra betűképe pl. a következő: EezMker

A szigla alapján az említett címerről már tudjuk, hogy egyszerű és ezüst alapon valamilyen keresztet tartalmaz. A további meghatározás a kereszt megkülönböztető jegyei szerint folytatható tovább (arany, lebegő, jeruzsálemi kereszt, mely a mankós kereszt változata).

Végül a meghatározott címer mellett a kulcsban elhelyezhetők a fontos információk (a címertulajdonos neve, a címer kora, fontosabb előfordulási helyei, a szakirodalmi hivatkozások stb.).

A határozói kulcsban szereplő rövidítések

áll - állat	fe - fekete
ar - arany	H - harmadolt
b - boglárpajzsral ellátott címer	HA - hatodolt
bb - bundabőr	ha - hasított
c - címerkép	hbh - harántolt vagy balharántolt
clő - cölöpölt	hbp - harántpólya vagy balharántpólya
cöl - cölöp	HE - hetedelt
E - egyféle borítású alap	hrm - háromféle borítású alap
ec - egyéb címerkép	imá - ismeretlen máz
EGY - egyszerű, osztatlan pajzs	K - kétféle mező alap
eka - egyéb kétmázú alap	ké - kék
em - egyéb mesteralak	ker - kereszt
emb - ember	KI - kilencedelt
esz - egyéb szín	KT - kilencnél többször osztott
ez - ezüst	N - négyelt
F - felezett, kétszer osztott	négy - négyféle borítású alap

nhn - négyelt vagy harántnégyelt	pfő - pajzsfő
no - nem osztott (fő címerpajzs)	pó - pólya
növ - növény	pta - pajzstalp
ntő - négyél többféle borítású alap	pvá - pólyázott vagy vágott
NY - nyolcadolt	tár - tárgy
O - osztatlan (fő) pajzs	term - természeti tárgy, jelenség
OSZ - osztott, egyesített címer	vá - vágott
osz - osztott (fő/címerpajzs)	vő - vörös
Ö - ötödolt	ző - zöld

ø - Az adott címerelemnek nincs rövidítése vagy külön nem használatos

Végül csatoljuk a határozói kulcs néhány sorát, mégpedig az egyszerű és az osztott címerek kulcsának kezdő sorait.

I. EGY A címerpajzs egyszerű, osztatlan (EGY) - (OSZ,)

II. E Az alap egynemű, egyféle borítású (E) - (K,:T,)

III. Ear Az egyféle borítású alap arany (ar) - (Eez,)

IV. EarM Az arany alapon fő mesteralak van (M) - (EarC,)

V. EarMpó Az arany alapon pólya van (pó) - (EarMcöl,)

A. a pólya:

- 1.
- 2.

V. EarMcöl Az arany alapon cölöp van (cöl) - (EarMhbp,)

B. a cölöp:

- 1.
- 2.

V. EarMhbp Az arany alapon harántpólya vagy balharántpólya van (hbp)

(EarMker,)

C. a harántpólya: a balharántpólya:

1.	1.
2.	2.

V. EarMker Az arany alapon kereszt van (ker) - (EarMpfő,)

D. a kereszt:

- 1.
- 2.

V. EarMpfő Az arany alapon pajzsfő van (pfő) - (EarMpta,)

E. a pajzsfő:

- 1.
- 2.

V. EarMpta Az arany alapon pajzstalp van (pta) - (EarMem,)

F. a pajzstalp:

- 1.
- 2.

V. EarMem Az arany alapon egyéb mesteralak van (em) - (EarC,)

G. az egyéb mesteralak:

- 1.
- 2.

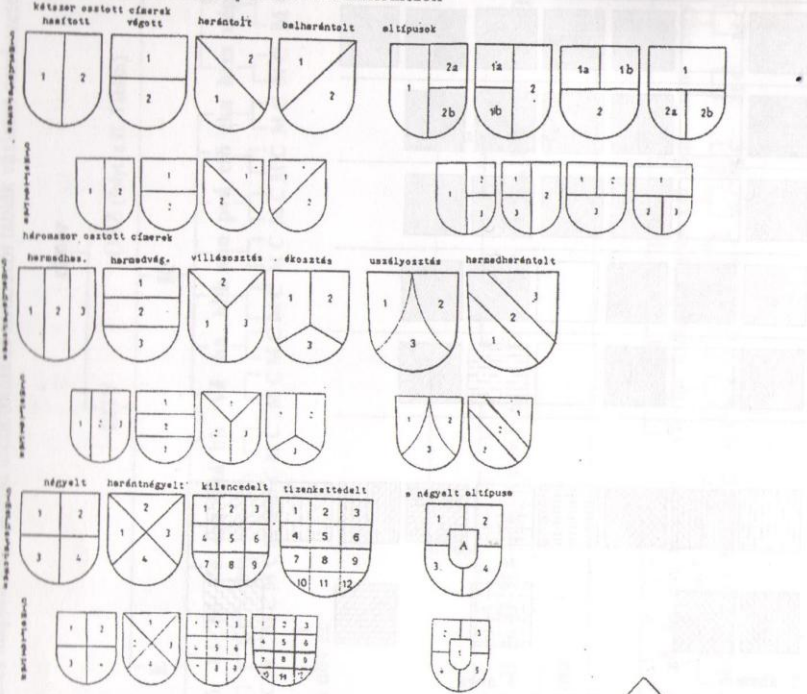
- IV. EarC** Az arany alapon fő címerkép van (C) - (EarM,)
- V. EarCemb** Az arany alapon ember van (emb) - (EarCtár,)
- A. az ember:
- 1.
 - 2.
- V. EarCtár** Az arany alapon tárgy van (tár) - (EarCáll,)
- B. a tárgy:t van (áll) - (EarCterm,)
- C. az állat:
- 1.
 - 2.
- V. EarCterm** Az arany alapon természeti tárgy, jelenség van (term) - (EarCnöv,)
- D. a természeti tárgy, jelenség:
- 1.
 - 2.
- V. EarCnöv** Az arany alapon növény van (növ) - (EarCec,)
- E. a növény:
- 1.
 - 2.
- V. EarCec** Az arany alapon egyéb címerkép van (ec) - (EarM,)
- F. az egyéb címerkép:
- 1.
 - 2.
- I. OSZ** A címerpajzs osztott, összetett vagy egyesített (OSZ) - (EGY)
- I.a** Az alappajzs, a főpajzs boglárpajzs nélküli (ø) - (b,)
- II.F** Az alappajzs a főpajzs felezett, kétszer osztott (F) - (H,)
- III. Fno** A fő címermező, címerpajzs tovább nem osztott (no) - (Fosz,)
- IV. FnoE** A fő címermező, címerpajzs egyféle borítású (E) - (FnoK,T,)
- V. FnoEar** Az egyféle borítású alap arany (ar) - (FnoEez,)
- VI. FnoEarM** Az arany alapon fő mesteralak van (M) - (FnoEarC,)
- VII. FnoEarMpó** Az arany alapon pólya van (pó) - (FnoEarMcöl,)
- A. a pólya:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarMcöl** Az arany alapon cölöp van (cöl) - (FnoEarMhbp,)
- B. a cölöp:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarMhbp** Az arany alapon harántpólya vagy balharántpólya van (hbp) - (FnoEarMker,)
- C. a harántpólya: a balharántpólya:
1.	1.
2.	2.

- VII. FnoEarMker** Az arany alapon kereszt van (ker) - (FnoEarMpfő,)
- D. a kereszt:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarMpfő** Az arany alapon pajzsfő van (pfő) - (FnoEarMpta,)
- E. a pajzsfő:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarMpta** Az arany alapon pajzstalp van (pta) - (FnoEarMem,)
- F. a pajzstalp:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarMem** Az arany alapon egyéb mesteralak van (em) - (FnoEarC,)
- G. az egyéb mesteralak:
- 1.
 - 2.
- VI. FnoEarC** Az arany alapon fő címerkép van (C) - (FnoEarM,)
- VII. FnoEarCemb** Az arany alapon ember van (emb) - (FnoEarCtár,)
- A. Az ember:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarCtár** Az arany alapon tárgy van (tár) - (FnoEarCáll,)
- B. a tárgy:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarCáll** az arany alapon állat van (áll) - (FnoEarCterm,)
- C. az állat:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarCterm** Az arany alapon természeti tárgy, jelenség van (term) - (FnoEarCnöv,)
- D. a természeti tárgy, jelenség:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarCnöv** Az arany alapon növény van (növ) - (FnoEarCec,)
- E. a növény:
- 1.
 - 2.
- VII. FnoEarCec** Az arany alapon egyéb címerkép van (ec) - (FnoEarM,)
- E. az egyéb címerkép:
- 1.
 - 2.

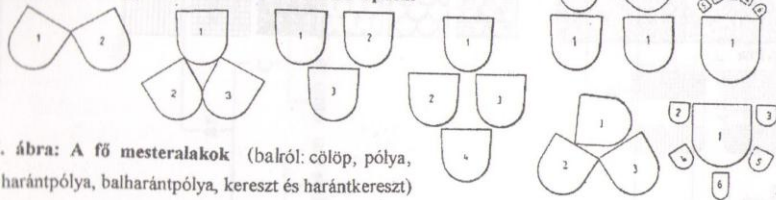
A címerek a kulcsban szerkezeti felépítésük szerint kerülnek elhelyezésre, melyeket az ítéletek, illetve azok kulcsszava határoz meg.

II. Tábla

5. ábra: A fő címerosztási típusok és a fő címermezők

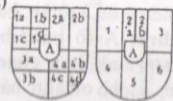
6. ábra: Az egyesített címerek különféle típusai

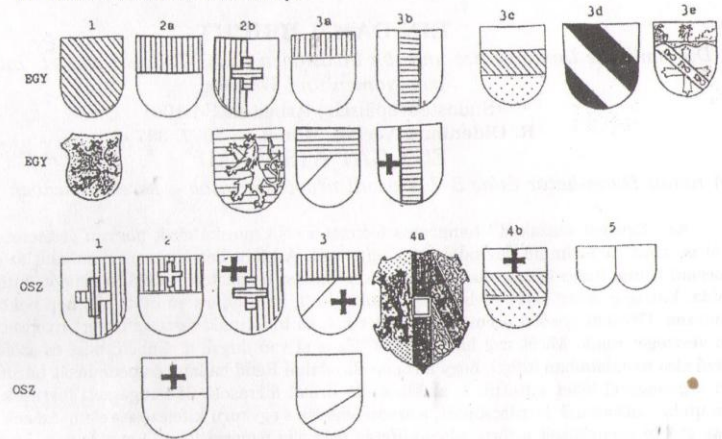
7. ábra: A fő mesteralakok (balról: cölöp, pólya, harántpólya, balharántpólya, kereszt és harántkereszt)

8. ábra: A fő címermezők (1a) az osztott címerek osztott fő címermezőiben

III. Tábla: A címerhatározás szabályai

8. ábra

9. ábra

10. ábra

11. ábra

12. ábra

13. ábra

14. ábra

III. Tábla: A címerhatározás szabályai (3c Lord Nelson, természetes ábrázolásmód a pajzsfőben; EGY 1 a Habsburg család ősi címere, EGY 2b Luxemburg címere, OSZ 4a a Habsburg-Lotharingiai-ház címere), 8. ábra: A fő címerbrák határozói sorrendje, 9. ábra: a br. Fejérvári címer, 10. ábra: az Almási címer, 11. ábra: a Rimmer család címere, 12. ábra: Kassa címerei (1369-ből és 1504-ből), 13. ábra: A címermezők és az alapok közti kapcsolat (bal oldalon a von Schönfels család címere, jobb oldalon a von Holtzendorf család címere), 14. ábra: Jeruzsálem címere.